H. KIIK

HÜBRIIDKAALIKA ENTUSIASTID

H. KIIK

HÜBRIIDKAALIKA ENTUSIASTID

1965

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» TALLINN

Kujundanud S. Väljal

Raamatus jutustatakse huvitavalt sellest, milliseks kujunes tundmatu väikese seemnepartii edasine saatus. Kuidas paljud inimesed oma põhitöö kõrval, huvist asja vastu, tundmatut kultuuri valiku teel edasi aretasid. Nii saadi äärmiselt ebaühtlaste tunnustega kaalika ja söödakapsa hübriidist praegu laialdase tunnustuse võitnud suuresaagiline hübriidkaalika sort «Kuusiku».

Raamat on rikkalikult illustreeritud ning mõeldud laiale lugejaskonnale.

1

Ülikoolilinn Tartu — öeldakse Eestis uhkusega selle väikese rohelusse kasvanud linna kohta. Sõda ei halastanud vana kuulsusega Tartule. On juba neljas kevad pärast võiduaastat, ikka veel meenutavad varemed valusaid sõjapäevi.

Õppimine, töö ja elu aga kulgeb nooruse linnas hoogsamalt kui kunagi varem. Johannes Zirk teab seda. Mitu aastakümmet oma töörohkest elust on ta Tartu mees olnud.

Tema alaks on seemned. Ta on seemnekaupluse juhataja. Kui vähe siiski ütleb see tiitel. Johannes Zirk pole ainult müüja, ta on aedviljade, söödajuurviljade ja lillede seemnekasvatuse organiseerija, parimate sortide levitaja ja üldse — kogu hingelt põllumees.

Praegugi astub ta käbedal vanainimesesammul läbi Tähtvere põlispargi linna ääre poole, pisikene seemnepakk taskut pungitamas. Läheb hea tuttava poole, kellega ameti asjus palju kokku puututud ja kellest ta kui töökast inimesest lugu peab. Ants Anupõllule võib loota, tema minu palve peale ära ei ütle — mõtleb mineja, kuivetu keha ümber veidi liiga avaratena näivate linnariietega mees.

Noor mees teine; alles neljakümnene, aga kui taibukas ja agar tööle — mõlgutab ta mõtteid edasi. Seemnepakiga astuja ise võiks aastate poolest pensionil olla, seepärast tunduvadki kõik ümberringi hirmus noored. Aga südamele armsaks saanud tööd ei raatsi jätta. Askeldamine ja muretsemine teeb tedagi nooremaks, ei anna asu aastatele mõelda.

Muret on igasugust. Nagu see seemnepakike. Pole õieti teada, kust ja mis teel ta kauplusse tuli. Ja päris kindlasti ei tea, mida ta endast kujutab. Justnagu oleks söödakapsas... Aga nagu ei ole ka.

Käsi ei tõusnud, et seda pakikest suurde söödakapsa seemne kotti tühjendada. Parem eraldi maha külvata ja vaadata, mis temast tuleb. Küllap Ants Anupõld saab minust aru — loodab abiotsija.

Ümberringi levitab kevadniiske muld ei millegagi võrreldavat ärkamislõhna. Põlispuudel võistlevad sulised solistid. Maikuu on juba käes. Ja aasta kannab nimetust 1949.

Kohe linna äärel asuvad vastorganiseeritud Tähtvere katsebaasi hooned. Tema põllud piiravad linna läänest. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi teadlased saavad Tähtvere suurmajandi põldudel ja lautades oma katseid teha.

Ants Anupõld on juba paar nädalat Tähtvere katsebaasi direktor.

Seemnete tooja leiab direktori nurmelt.

«Ohoo, keda näha. Tulid linnast välja kevadet vaatama,» tervitab Ants Anupõld tulijat.

Ants Anupõld kannab vana harjumuse kohaselt isegi põllul heledat särki korralikult köidetud lipsuga. Tugevad säärikud ja ka laiatriibuline hall mantel ning samast riidest sonimüts annavad temale siiski põllumehe välimuse.

«Tere, Tähtvere parun,» naljatab vanamees vastu.

Esialgu vesteldakse maast ja ilmast, siis toob Johannes Zirk seemnepaki lagedale:

«Siin on üks huvitav seeme; ole hea mees, pane maha.»

«Mul juba seemned varutud,» vastab katsebaasi direktor.

«Hilja on jah... Aga sellepärast ma just sinu juurde tulin. Sa kiire mees, jõuad veel paika panna... Muidu oota järgmise kevadeni. Aasta läheb kaduma,» veenab vana. Aga nooremal mehel on uus ametikoht ja kevadkülvi tuhat toimetust nii mõtteis, et külalise jutt ei ärata kohe huvi.

«See on midagi omapärast,» jätkab seemnetooja. «Vaata ise. Peaks vist olema söödakapsas. Seemnest ei oska öeldagi. Ma pole siit kotikesest seemet veel kellelegi andnud.»

Ants Anupõld.

«Söödakapsa seemet küll pole,» muutub direktor tähelepanelikumaks. Aga samas laiutab käsi: «Kuid ka maad pole söödakapsa jaoks plaanitud.»

Head vanainimest ei taha siiski kurvastada, ja Ants Anupõld otsustab lõpuks pakutud seemne vastu võtta. On head söödapeedi jaoks väetatud ja haritud maad. Kui osa sellest jätta söödakapsale, siis on loomadel hilistel sügiskuudel küllalt haljassööta. Pikavarreline ja laialeheline mahlakas söödakapsas on lehmadele hea söödalisa.

Hea, et vana Zirk tuli oma seemnepakiga — mõtleb Ants Anupõld olukorraga täiesti leppinult, kui mehed üheskoos aednikku otsima lähevad.

Aednik August Parts tunneb hästi oma ala. Ta saab seemned ja lubab need veel samal päeval lavasse külvata, et istikud rutem kasvaks.

Edasi läheb elu harilikus korras. Istikud viiakse põllule ja istutatakse maha suurte vahekaugustega, nagu lopsaka söödakapsa juures tavaliseks nõudeks. Kui need oleksid madala söödakaalika taimed, siis tuleks neile ruumi anda poole vähem.

Teadlastel on järgmisel talvel vaja teha mitmesuguseid söötmiskatseid. Seepärast nad andsid kevadel katsebaasi direktorile tellimise: olgu hästi palju mahlakaid söötasid.

Söödakapsa põld jaotatakse tööliste perekondade vahel ära. Igaühel on hooldada kindlad read: kui saagi plaani ületab, saab preemiat.

Suvel tuleb üks tööline direktori kabinetti ja näitab kaalikat:

«Näete kui suured minu ridadel kasvavad.»

Järgmine päev tuleb direktori juurde teine ja trumpab üle:

«Minul on kõige suuremad kaalikad.» Ja kiitleb, et seda ei teagi, mis veel sügiseks saab. Nüüd juba hirmuäratavad põrakad.

Direktor aga teab nendetagi, mis seal kummalisel põllul toimub. Ants Anupõld pole oma elus midagi niisugust näinud. Ja ükski teine kah mitte, kellele sa põldu ka ei näitaks.

Johannes Zirgu toodud seeme, mis esialgu oletati söödakapsa omaks, andis hoopis kaalika. Mitte hariliku kaalika, vaid mingi veidriku: suur juurikas mullast välja pungitamas, peal lühike vars ja sellel lopsakad, üsna söödakapsaga sarnanevad lehed.

Vaatad ja imestad. Täpselt nii, nagu loomaaias vangutaksid pead hobuse lakka ja lehma sõrgasid kandva eluka ees.

Ja oleks see kapsas-kaalikas veel ühenäoline. Aga ei. Põld on nagu purjus. Üks juurikas on suur, teine pisem ja pikergune, ühe vars on kümne sentimeetri pikkune, teisel poole meetrine. Mõned taimed aga kujutavad värdjalikke söödakapsaid, ilma kaalikata. On näiteks alt käe-

Hübriidkaalika esimese saagi seas oli Tähtveres palju pikergusi juurikaid.

varrejämeduse varrega, ülalpool aga hargneb ja annab mehe kõrguse lehepuhma nagu pisikene palm.

Kõige enam on põllul siiski suuri kaalikaid, millel varrejupi otsas kõrged lehed. Ja need annavadki põllule ilme. Tavalisel kaalikapõllul ulatuks pealsed veidi üle põlve, aga siin läheb kaheteistkümne aastane tüdruk ridade vahele ja kaob peani rohelisse džunglisse.

Sügisel enne koristust saabub Tähtvere katsebaasi järjekordsele külaskäigule akadeemik Johan Eichfeld. Ta suunab Eesti NSV Teaduste Akadeemia juurde loodud noorte põllumajanduslike instituutide tööd.

Akadeemik ja katsebaasi direktor käivad põldudel. Vaevalt leidub tänavu selliseid toredaid söödajuurvilju vabariigi üheski teises sovhoosis. Johan Eichfeld on direk-

tori tööga rahul. Ta vaatab kiitvalt söödanaeri põldu, mis lausa punab sügispäikese kiirtes. See on nõndanimetatud «Eesti naeris», mille väikesevõitu ümmargused juurikad kasvavad tihedalt üksteise kõrval. Pealsed on peaaegu kuivanud ja nähtavale ilmunud värvikas tihe naerilade jätab ainulaadse külluslikku pildi.

Kõige rohkem mõtteid äratab kummaline kaalikapõld. Siin arutatakse mitmeid probleeme. Jõutakse ühisele arvamisele, et tegemist on pikavarrelise leherohke söödakapsa ja kaalika vahelise hübriidiga.

Akadeemik on päri Ants Anupõllu mõttega, et seda haruldust ei tohi lasta otsa saada. Võib-olla sellist seemet enam ei tulegi müügile. Kui nüüd kõik juurikad loomadele anda, siis jääb tulevikuks ainult mälestus kummalisest põllust, aga külvata ei saa seda hübriidi enam kunagi. Saagirohke hübriid kaoks.

Hübriidkaalika esimene saak Tähtveres.

Jätame osa söödakapsa ja kaalika hübriidi juurikaid seemneistikuiks. Hoiame ületalve ja istutame kevadel maha. Siis on ülejärgmisel aastal jälle külvamiseks seemet võtta. — Nii mõtleb Ants Anupõld.

Kui Johan Eichfeld lahkub, siis ta soovitab saata hübriidi juurikaid ka Polli katsebaasi. Las kasvatavad seal ka seemet.

Koristamisel üllatab söödakapsa ja kaalika hübriid uuesti kõiki. Juurikaid koguneb nii palju, et pole kuhugi panna. Ants Anupõld laseb juurikakoormail sõita vanasse lohmakasse endise mõisa ajal ehitatud sarasse. Seda oli varem suusõnalise kokkuleppe põhjal kasutatud maneežina; üliõpilased harjutasid ratsutamist. Nüüd saab kogu avar hoone suuri kaalikapõrakaid otsast otsani täis. Ja palju koormaid läheb hooldajate koju, kes on preemia kuhjaga ära teeninud.

Söödajuurvilja koguneb nii palju, et ületatakse kõik loomakasvatajate soovid ja plaanid.

Teadmatusest istutati hübriid kevadel põllule poole hõredamalt kui tavaline kaalikas. Oleks nüüd sellest seemnest kasvanud harilik kaalikas, siis oleks põld jäänud pooltühjaks ja saak kehvaks. Hübriidsed taimevägilased aga tundsid end just hästi hõredalt kasvades: suurimad juurikad kaaluvad kaksteistkümmend kilogrammi. Pole suuruselt millegi varemtuntuga võrrelda; kui ehk kõrvitsaga.

Majandi aruandeis saab see küllus kaine arvude keele: söödakapsa ja kaalika hübriid andis igalt hektarilt 900 tsentnerit juurikaid ja 300 tsentnerit pealsete haljasmassi. Pinda kokku — 3,8 hektarit.

Osa ilusaid juurikaid veetakse aedniku keldrisse. August Partsi ülesandeks jääb seemet kasvatada.

*

Järgmisel aastal kasvatab vana aednik August Parts hübriidkaalika seemet. Ülejärgmise, 1951. aasta kevadel saab juba esimest korda maha külvata Tähtvere enda põllul arenenud seemet. Seda pole veel palju, aga hübriidkaalika elukäik ei ole katkenud. Ja see on peamine.

Agronoomiateaduskonna üliõpilane Lembit Länts suunatakse tootmispraktikale siiasamasse Tartu külje alla Tähtvere katsebaasi. Kaadrist on puudus ja eelviimase kursuse üliõpilane pannakse korrapealt päris tööle. Lembit

August Parts.

Länts hakkab majandi vanemagronoomina oma elu esimest kevadkülvi juhtima.

Nii mõnigi Tähtveres mõtleb — mida see nooruk suudab? Ta alles tudeng. Silmis püsib nagu alaliselt millegi üle imestav pilk, see teeb poisi veelgi nooremaks.

Praktikasuve asemel vanemagronoomi tööle sattunud üliõpilane aga on täismehe eest. Oma ea kohta kaalukas

Lembit Länts.

ja mõtlik vanemagronoom oleks nagu varemgi majandi tööd juhtinud. Kõik edeneb kuidas vaja.

Esimene asi, mis Tähtvere katsebaasi direktori ja agronoomi ühisesse tööruumi sisenejale silma hakkab, on suurtest fotodest seinale seatud piltreportaaž.

Ants Anupõld laskis kohe esimesel aastal haruldast hübriidi pildistada. Seadis fotod seinale, et iga külaline saaks uuest põllutaimest hea ettekujutuse.

Endine direktor Ants Anupõld ei tööta enam Tähtveres, aga tema fotoreportaaž jutustab uuele vanemagronoomile söödakapsa ja kaalika hübriidist. Siit saab Lembit Länts teada, et selline kummaline põllukultuur on üldse olemas. Esimesel nägemisel ei tule nagu mõttessegi, et just tema saab selle uue kultuuri juures Ants Anupõllu algatuse otseseks jätkajaks.

Fotode muljeid täiendasid majandi inimesed, kes kiitvalt lausuvad:

«See on meie kultuur.»

See tähendab: hea kultuur, mis sobib Tähtvere põldudele ja mida peab ikka kasvatama.

Üle nelja hektari paneb uus agronoom uut põllutaime maha. Esimese külvi laskis teha Ants Anupõld, teise saagi kasvatamist juhib Lembit Länts. Nii algab varem tundmatu põllutaime elutee Tähtvere katsebaasis.

Ka Lembit Länts elab üle avastaja tunde, kui suvel hübriidi kasvu jälgib. Kuigi fotod juba midagi taolist ennustasid, jätab põld oma erinäoliste taimedega ikkagi rabava mulje. Siin võib veel leida kõike, mis asub söödakapsa ja kaalika vahepeal.

Varre ja suure lehepuhma all asuvad juurikad on erivärvilised. On helerohelisi, on violetjasrohelisi; on kujult üsna pikki, nagu söödanaerid, on päris ümmargusi, isegi piklikke pirnjaid juurikaid leidub.

Jõuab kätte sügis, linnas algavad viimase semestri loengud. Lembit Läntsi praktikasuvi on lõppenud.

Tähtvere katsebaasi põllud on omaseiks saanud. Kas jätta nad nüüd maha ja minna Tartu auditooriumidesse istuma? Nii võiks.

Aga Lembit Länts ei jäta ametit. Ka õpinguid ei jäta pooleli. Ja nii ta sammubki läbi Tähtvere põlispargi linna ja maa vahet. Käib linnas auditooriumides kui üliõpilane ja tegeleb linna piiri taga majandi muredega kui katsebaasi vanemagronoom.

Ega kerge pole. Aga jõudu jätkub.

Tähtvere katsebaas saab paljudeks aastateks agronoom Lembit Läntsi töökohaks. Ja hübriidkaalika edasiaretamine on siin üheks tema tööks — ka palju aastaid.

2

Lõuna-Eesti on ilus. Väikesed lamedad mäekuplid on nagu selleks loodud, et kanda oma veerjal turjal mitmevärvilisi põllusiilusid. Madalamal punab kevadine heinamaa pääsusilmadest ja tõrvalilledest. Teisal on silma rõõmustamas kasetukk. Selle lähedal losutab õitsvate põõsaste vahel vana pika sammaldunud katusega talumaja, nagu oleks ta maast välja kasvanud. Kusagilt ilmub ojakene toomingapõõsastega kaldal ja kaob niisama märkamatult. Orus sinab järvesilm.

Kogu loodus on ilus. Kuid väikese Eesti inimesed on oma kauni sünnikoduga harjunud ja peavad seda tavaliseks. Nad on välja valinud kõige veetlevamad maakohad ja nimetavad ainult neid ilusaiks.

Rõuge on paljude järvede maa. Igaüks teab tema võlusid. Haanja on metsa kasvanud mäekuplite maa. Otepää kuulsus levib üle kogu Nõukogude Liidu — talvine suusatajate paradiis. Kuid suvel on ta oma Pühajärve ja rõõmsate metsadega veelgi kaunim. Polli oma ürgoru, ööbikulaulu, värvirikka metsa ja vana korras mõisapargiga on üks nende kuulsuste reas.

Polli on ilus paik. Seda on nõus kinnitama igaüks, kes seal on käinud.

Kevadise Polli omapära tõstavad veelgi avarad mesilastest sumisevad puuviljaaiad. Vasttärganud loodus on nii köitev, et raske oleks midagi enamat soovida.

Vana õunapuuaia ühes puieta otsas askeldab väheldast kasvu halli pintsakuga mees. Tema jaoks nagu polekski ümberringi Polli rikast loodust, vaid lage väli. Selle välja

keskel aga on lapike tema maad, millelt ei saa lahti silmi ega mõtteid.

Mees õiendab maalapil, mis igale võõrale oleks Polli kõige igavam paik. Siin pole näha muud kui peedi, kaalika, kapsa, porgandi ja veel teiste köögiviljataimede esimesi lehti.

Tuleb praktikant, nooruke tütarlaps:

«Seltsimees Vahenõmm, mida nüüd teha?»

«Kas juba istutatud?»

«Jah.»

Tore töökas tütarlaps. Teeb heameelega kõike, mis katseaias vaja. Temale pakub töö tegevusrõõmu. Nooruslik jõuküllus otsib rakendust. Ta ei tee hooletult. Töökas kasvukodu on talle ellu kaasa andnud loomupärase kohusetunde.

Ka Karl Vahenõmme, teadusliku instituudi köögiviljanduse osakonna teaduslikku töötajat, võib iseloomustada sõnaga — kohusetundlik. Aga kui erinevad siiski on need kaks inimest: uurija, neljakümne kahe aastane mees, kelle tööst kasvab välja kandidaadi dissertatsioon, ja tema ajutine abiline, kaheksateistkümne aastane tehnikumi õpilane.

Võib-olla mõni kollektsionäär saaks aru, miks Karl Vahenõmme köidavad just need hõreda rohelusega peenrad siin Polli katsebaasi vaikses aianurgas. Miks harilikud köögiviljataimed on roosidest veetlevamad.

Ka see Polli katsebaasi tagasihoidlik teaduslik töötaja on kollektsionäär. Ainult tema kollektsioon asub viljakal aiamullal ja pistab igal uuel kevadel nina mullast välja.

Ka see köögiviljataimede kollektsioon täieneb pidevalt. Siia saabub hulk erinevaid sorte. Mõned neist lastud välja paljude aastate eest, mõned alles hiljuti. On kodumaiseid, on välismaiseid. On haruldusi, on ka tavalisi, praegu käibel olevaid massiväljaandeid.

Sortide vahetamine käib nagu ikka kollektsionääride vahel. Karl Vahenõmme suurimaks korrespondendiks seemnete vahetamisel on Üleliiduline Taimekasvatuse Instituut Leningradis. Tänu akadeemik Johan Eichfeldi abile, kes on selle kuulsa instituudi direktor.

Käesoleval, 1949. aasta kevadtalvel ja kevadel otsis Karl Vahenõmm ka Eestist kokku palju erinevaid seemneproove. Küll köögivilju, küll söödajuurvilju. Käis linnaturgudel, kus suurrätikuisse mässitud agulimutid pakuvad hingehinna eest oma aialapil kasvatatud porgandi,

kapsa ja kaalika seemet. Toppis seal ajalehepaberist keeratud tuustid tasku ja läks seemnepoodi. Poest võttis näputäie haaval kõiki sorte, mis saada oli. Tallinna, Tartu ja Võru seemnepoodides juba tunti vaikset prille kandvat Polli meest.

Mis aga turult toodud seemneist ükskord välja kasvab, seda oleks vist ainult vanajumal üksi suutnud ette ennustada. Nii segi lõi sõda köögiviljasortide puhtuse. Ja nii erisugused on äärelinnade isehakanud köögiviljapaljundajate kogemused.

Köögiviljasortide arvukas riik on raskeil sõja-aastail nagu metsikuks džungliks muutunud. Eksled selles ja tunned rõõmu, kui tuttavat silmad, kui sellest kaosest mõne üksikugi puhtal kujul säilinud hea sordi leiad.

Tavaliselt ei lähe seemnepoodide ja turgude külastamine tühja. Leiad nii mõndagi, mis sügisel peenralt vastu naeratab. Saad siis ükskord head seemet vastutasuks Leningradi saata.

Igast ilmakaarest kokkutulnute kollektsioon ongi see haruldus, mida õieti ainult Karl Vahenõmm üksi Pollis oskab hinnata. See pole temale ainult töö. See on ühteaegu ka kollektsionääri kirg. Soov üha rohkem seemneproove võimalikult sügavalt tundma õppida. Taimed, mis peenral mullast tärkavad, pole temale lihtsalt kapsad ja kaalikad. Ainuüksi kaalikapeenrail on palju erinevaisse sortidesse kuuluvaid erineva käitumisega taimi. Üks ajab lehed varem välja, teine hiljem. Üks kasvatab kollase, teine valkja juurika. Mõni on kõva, mõni pehme ja maitsev. Kõike peab märkama ja, nagu teaduslikule tööle kohane, päevikuisse üles märkima.

Karl Vahenõmme kollektsioonipeenrad pole eesmärk omaette. Teadusliku töö plaanis on tema nime juurde märgitud teema: ökoloogiliste tingimuste mõju sordi iseloomu kujunemisele. Ehk lihtsamalt öelduna — kuidas välised kasvutingimused ühe või teise sordi taimi mõjutavad.

Väga laialdane teaduslik probleem, mida uurib Üleliiduline Taimekasvatuse Instituut. Üks ja sama seemnepartii jagatakse ära teadlaste vahel, kes elavad meie maa erinevates nurkades: polaarjoone taga Koola poolsaarel, Eesti niiskes kliimas, kusagil lõunamaises leitsakus, kauge Siberi erilistes tingimustes. Igal pool jälgitakse valvsalt taimede käitumist. Ja kui andmed ükskord eri ilmakaar-

test Leningradi kokku tulevad, siis saab iga sordi kohta anda üsna põhjaliku iseloomustuse.

Pollisse antud suure töö osakene on heades kätes. Mine võta kinni, kas hallis pintsakus teaduslik töötaja õiendab oma taimeridade vahel rohkem kohusetundest tähtsa uurimise vastu, või hoopis entusiasti kirest huvitava harrastuse vastu.

Markide harrastajad saavad kogudesse süveneda pärast päevatööd, aga Karl Vahenõmm veedab oma lemmikute juures õitest lõhnavas aias terveid päevi. Kogu suve. Ja kellelgi ei tule mõttesse etteheiteid teha, et ta nii palju aega oma lemmiktegevusele pühendab.

Suvi läheb nagu märkamatult. Läheb aasta, aastad. Pealtnäha ühetooniline töö katselappidel annab tilk tilga järgi uut tarkust. Karl Vahenõmme uurija püsivus annab oma osa teaduse varasalve täie mõõduga. Kuigi üldsusel on seda raske märgata. Tema töö ei tekita kära, seal pole efektseid avastusi.

Nii on see 1949. aastal ja järgmisel aastal ja veel mõnda aega.

*

Kaks aastat hiljem on Polli niisama õiterohke. Teadlaste töö saab järjest kindlamad piirid. Polli lautades ja põldudel aga käib kevadine askeldus nagu igas teises sovhoosis.

Varakevadel külastas Tallinnas asuva teadusliku instituudi direktor Richard Toomre Polli katsebaasi. Direktor andis majandi agronoomile väikese seemnepaki.

«Külvake maha ja kasvatage hea saak.»

Äsja Tartus põllumajandusteaduskonna lõpetanud noor agronoom algul ei taibanud, miks Richard Toomre ise selle seemnekoti tõi. Ta küsis:

«Mis neist mõnest peotäiest saab?»

Väliselt ei osanud noor agronoom seemneid ära tunda. Kas harilik kapsas, kaalikas, või hoopis söödakapsas. Päris lähemat seletust.

«See on Tähtvere katsemajandi meeste kasvatatud. Nende põllule oli sattunud mingisugune segane seeme, midagi söödakapsa ja kaalika vahepealset,» vastas Richard Toomre. «Kontrollige siis omakorda, mis ta Polli põldudel teeb... See on väga väärtuslik söödataim, olge temaga eriti hoolikad...»

Ja nüüd tuleb majandi agronoom, seesama seemnepakk pihus, Karl Vahenõmme käest nõu saama. Tema mure on, et põllul viljad hästi kasvaks ja loomadel küllalt sööta oleks. Aga nüüd jandi veel mingi söödakapsa ja kaalika hübriidiga. Kuid direktori enda antud ülesannet ei saa kõrvust mööda ka lasta.

«Ole hea mees, anna nõu, mis selle seemnega teha?»

Karl Vahenõmm kuulab noormehe jutu ära ja soovitab:

«Külva peenrale, pärast istuta taimed päris kasvukohale. Otse põllule pole mõtet seda vähest külvama hakata.»

«Toomre rääkis ka nii. Ütles, et pangu ma heale viljakale mullale.»

«Muidugi.»

«Kuhu siis? Võib-olla sul on taimede ettekasvatamise maad?»

«Seda piskut saab.»

Peenraots leitakse siinsamas kasvuhoonete ääres. Tegelikult on see varjuline, hekkidest piiratud väljak lillekasvatajate käsutuses. Suvel ergab siin aias kõiksuguseist mõeldavaist lilleõitest ja roosisortide kollektsiooni värvirohkusest. Karl Vahenõmm on kevadel oma istikute kasvatamisega lilleuurijate allüüriliseks. Kasutab kasvuhooneid, lavasid ja mõnd jalatäit peenramaad. Täpselt samuti, nagu ta on suvel oma kollektsioonidega allüüriline puuviljanduse uurijate aia sopis.

Agronoom külvab hübriidse seemne oma käega maha, et instituudi direktori käsk saaks korralikult täidetud.

Möödub kevad. Läheb suvi. Õunapuudel ripuvad õite asemel küpsed viljad. Kord juhtub Karl Vahenõmm jälle jutuotsale majandi noorukese agronoomiga.

«Mis sa nende istikutega tegid? Mis neist sai?»

Agronoom taipab kohe, millest jutt. Lööb käega:

«Midagi ei saanud.»

«No-noh?»

«Midagi asjalikku ei saanud. Mingisugune soga on seal põllul. Ei sellest tule midagi.»

Teadlane ei oska noorukile lausa vastu ka vaielda, kuid ikkagi kahtleb tema resoluutses hinnangus. Lõpuks agronoom soovitab:

«Eks sa mine ise vaata.»

Seda Karl Vahenõmm teebki. Agronoomist peab ka aru saama. Tal on põllutööde juhtimisega isegi palju tege-

mist. Ega koolipingist tulijale pole majandi töö päris lihtne. Millal ta veel jõuab uue kultuuriga jännata. Majandi noorelt agronoomilt ei saa teadlase tööd nõudagi. Hea, kui hakkamist jätkub, et tavalised toimetused põllul õigeks ajaks joonde saab.

Põllul on tõesti segapuder. Seemneproovid teadlase katselappidel olid ka vahel hullupööra segi, kuid taolist korralagedust pole temagi varem näinud. Lähemalt vaadates näed mõne taime juures, et söödakapsas on ära narritud: pikk pudelitaoline paksend varre alumises otsas teeb muidu korraliku põllutaime kentsakaks.

Enamasti näed põllul suuri varrejupiga kaalikaid, millel lehestik tublisti lopsakam tavalisest. Need äratavadki kollektsionääri tähelepanu. Ta taipab, et taimed põllul kujutavad midagi seniolematut. Lopsakad kaalikad tuleb tingimata kollektsiooni teiste juurviljade kõrvale viia.

Ilma käsku saamata ja ka luba küsimata tassib Karl Vahenõmm ilusamaid juurikaid oma valdusesse. Esialgu keldrisse, et sealt järgmisel kevadel terved kaalikad mulda istutada. Seemet peab ju saama, mida sa muidu edaspidi katselapile külvad.

*

Polli lehmad sõid mõnuga söödakapsa ja kaalika hübriidi põllu mahlast kraami. Sõid viimase juurika ja leheni. Sellega oli Richard Toomre käsu täitmisele ametlikult punkt pandud. Et osa uuenäolisi kaalikaid sellelt põllult Karl Vahenõmme kollektsiooniaias edasi elasid, see ei puutunud kellessegi.

Uue näoga kaalikas ei jäänud Karl Vahenõmme käes ainult kollektsioonitaimeks. Bioloogiliselt huvitav hübriid ei satu teadlase kätte iga päev. Söödakapsast ja kaalikat omavahel tolmlema panna ja hübriidset seemet saada — see on juba bioloogiline suursaavutus. Selline materjal kutsub ennast säilitama ja ära kasutama.

Algas parimate taimede valimine sügisel ja nende mahaistutamine kevadel uue, ühtlasemate omadustega seemne saamiseks. Algas sordiaretaja töö, peaaegu niisama märkamatu kui kollektsionääri tegevus. Kuid isegi huvitavam. Selles töös näed aastast aastasse, kuidas kahe taimeliigi omavahelise ristamisega paindlikuks muudetud pärilikkusega taimed kogu põllu ulatuses ikka ühtlasemaks muutuvad.

Päris aretustöö algul tuli ümberkorraldus. Köögiviljanduse osakond viidi Pollist üle Kuusiku katsebaasi, Põhja-Eestisse. Kuusikul on köögiviljade uurijail avaramad töötingimused.

Ühel detsembrikuu päeval tassitakse Pollis kollektsioonide kastid ja muu uurimismaterjal veoauto juurde. Köögiviljanduse osakonna juhataja ise korraldab pealelaadimist. Autos on vähe ruumi. Mida hädasti vaja pole, jäetakse maha.

Karl Vahenõmme uurimismaterjalide hulgas on kolm viiekümnekilogrammist kasti, millest tükivad välja rohelised varreköndid. Köögiviljanduse osakonna juhataja osutab näpuga neile salapärastele kastidele ja küsib:

«Mis kaupa sa vead?»

«Need on seemneistikud,» vastab Karl Vahenõmm.

«Aga need pole ju köögiviljad.» Ülemus tõmbab katte kastilt ja sealt vaatavad vastu suured paljad kaalikad naljaka varrekepiga pealael.

Aretajale tundub, nagu häbeneksid kaalikad katteta olekut ja tõmbuksid külmakartlikult kössi. Nad tahaksid end nagu märkamatuiks teha, et mitte ülemuse silma ette jääda.

Kuid midagi ei aita. Sõna on kindel:

«Neid küll kaasa ei võta. Koormasse ei mahu. Kõigepealt võtame ikkagi oma osakonna kraami.»

«Aga need on ju ka minu kollektsioonist.»

«Sinu, aga mitte köögiviljanduse osakonna omast.»

«Söödakapsa ja kaalika hübriid on võib-olla perspektiivne materjal.»

«Materjal, materjal. Aga ta pole meie osakonna teadusliku töö plaanis. Ja söödataime ei saagi plaani võtta. Neid juurikaid aretagu Jõgeva sordiaretusjaama mehed. Nende ülesanne.»

«Aga kaasa võiks ju ikkagi võtta. Ma ise tegeleksin nendega. Ilma plaanita,» püüab Karl Vahenõmm oma osakonnajuhatajat lepitada.

«Näed ise, ruumi pole. Kas käsid nende arvel osa köögiviljade materjali maha jätta?»

Aretaja nihutab katteriide vaikselt juurikate peale tagasi. Aianurgas kasvasid nad käratult, polnud ütlemist ega midagi, aga nüüd, näe, on pahandus majas. Varja nagu sohilapsi. Ja eks nad seda olegi, söödakapsa ja kaalika patuviljad. Siinsamas kõrval on söögikaalika korra-

likud «puhtaverelised» lapsed, nende kast pääseb koormasse seaduslikult.

«Need koormasse ei pääse,» kinnitab osakonna juhataja veel kord, kui auto juurest lahkub.

Sõnavahetust on vaikides pealt vaadanud autojuht, kes aitab kraami laadida. Tema jaoks on juurikas ikka juurikas. Võiks kõik Pollisse jätta, ka need, mis juba koormas. Just nagu Kuusikul igasuguseid köögivilju ei leiduks. Kah koorem, mida Pollist vedada.

Aga puht inimlikult võttes on autojuhil vaikse häälega vaielnud ja nüüd nukraks jäänud teaduslikust töötajast kahju. Need vartega kaalikad näivad talle nii armsad olevat. Mehed vaatavad teineteisele otsa ja mõistavad sõnatult. Käed pannakse külge ja kastid leiavad muu kraami vahel varjatud koha.

Oleks autojuht tookord hingestki aimanud, mida vahel võib korda saata harilik kaastunne. Tal ei tulnud mõttessegi, et tuhandeist pampudest, mis tal kümnete aastate jooksul tuleb tõsta, lähevad just need kolm kasti põllumajanduse ajalukku.

3

1953. aasta kevadel pääsesid hübriidi juurikad Kuusiku mulda. Teisel katselapil aga külvati seemneid, et sügisel jälle oleks juurikaid valida. Hübriidi lühikese eluea jooksul juba kolmas kasvukodu — Tähtvere... Polli... Kuusiku.

Karl Vahenõmm andis Kuusiku majandi agronoomile Rein Kasemetsale ka paar peotäit uue taime seemet. Kasvatagu loomasöödaks. Et uuest söödataimest oleks majandil midagi kasu. Ta ise tegeleb väikesel katselapil, hea kui kogemusi saadakse ka suuremal tootmispõllul. Ja mine tea, võib-olla saab majandi agronoomist liitlase. Ta on kogemustega mees, oskab hea asja ära tunda.

Kuusiku mehes leidis teadlane tõesti entusiasti. Järgmisel kevadel otsib Rein Kasemets helde andja üles ja palub:

«Anna tänavu ka seda oma seemet.»

«Ahaa, enam pole vaja pakkudagi. Juba tullakse küsima,» rõõmustab Karl Vahenõmm.

Siinsamas köögiviljaaias porgandipeenarde vahel arutatakse hübriidkaalika häid külgi ja edasist saatust.

«Ma pole mitmel aastal sellist juurikasaaki kogunud,» kiidab majandi agronoom. «Ükski teine söödajuurvili ei pääsenud lähedalegi. Kahju, et nii vähe sai maha tehtud.»

Aretaja vaagib oma vaatevinklist:

«Nüüd on materjal juba veidi ühtlasem, aga oleksid sa Polli põldu esimesel aastal näinud... On tõesti tänulik aretusmaterjal. Sellega on rõõm töötada.»

«Kas tänavu saad majandile rohkem anda? Paneksin poole söödajuurvilja pinnast hübriidkaalika alla.»

Esimene praktiku tunnustus uuele kultuurile. Heast meelest on Karl Vahenõmm nõus kogu seemne ülejäägi Rein Kasemetsa käsutusse andma.

«Palju sul teda ikka vaja. Saad.»

«Tead, mis lüpsjad talvel rääkisid. Nii kui lehmadele muu hulgas ka hübriidkaalikaid hakati söötma, piimatoodang kohe tõusis. Lüpsjad usuvad, et see tuleb hübriidkaalikast.»

«Seda ei julgenud oodatagi,» jääb aretaja tagasihoidlikuks. «Ta on küll pehme ja maitsev. Valku on ka rohkem kui teistes söödajuurviljades. Juba Pollis sai keemilisi analüüse tehtud.»

Edasi laskub jutt erialastesse peensustesse. Arutatakse, et eks see juurika valgurohkus piimatoodangut ergutagi. Karja söödaratsioonis on valku ikka väheseks kippunud jääma. Aga valk on asendamatu toitaine: kui teda vähe annad, siis pole ka tärklisest, rasvast ja teistest kasu, nende ülejääk läheb läbi lehma keha tarbetult sõnnikusse. Ja piima saad vähe. Piima annab lehm ikka ainult nii palju, kui toidus leiduvast valgust välja tuleb. Lehm oma kehas uut valku ei suuda sünteesida. Muudab ainult taimse valgu loomseks.

Kui jutt juba nii kaugele jõudnud, otsustab agronoom Rein Kasemets ümber: «Ei, ma panen kogu söödajuurviljade põllule hübriidkaalika. Hariliku söödakaalika ja söödapeedi jätan kõrvale. Saan suurema saagi ja valgu nappus söödabilansis jääb vähemaks.» Ja nagu mõtetele kinnitust otsides vaatab küsivalt Karl Vahenõmme otsa: «Ega ta alt ei vea?»

Kes nüüd absoluutselt kindel teab olla: alles uus ja peaaegu tundmatu asi. Aga seni ta pole veel petnud — mõtleb aretaja endamisi. Kuid välja ütleb kindlalt:

«Ei, alt ta ei vea. Ja juurvilju sa kasvatada oskad. Las näitab, mida ta suudab.»

Nii agronoom teebki. Suur põld läheb uue kultuuri alla.

Karl Vahenõmm jälgib suvel põnevusega, kuidas majandi julge katse edeneb. Agronoom laskis seemet ridadesse tihedalt külvata. Igaks juhuks. Kuid tihedalt kasvava taimerea harvendamisega ei saa söödajuurviljade põllul hilineda: taimed võivad nõrgaks jääda.

Suve algul on majandis tööd nii palju, et mõni toimetus kipub ikka hiljaks jääma. Osa hübriidkaalika põllust kitkutakse ja harvendatakse alles siis, kui heinatöö juba käib. Ridade vahel lebavad suured väljakitkutud taimede lademed. Karl Vahenõmm käib põllul ja mõlgutab mõtteid — nendelt ridadelt küll õiget saaki pole loota. Kas seda pattu ei panda sügisel hübriidkaalika arvele?

Sügiseks aga kosuvad taimed nii, et kellelgi pole nurisemiseks põhjust.

«Küll ta on elujõuline kultuur,» ei suuda teadlane seda oma lemmikut kiitmata jätta, kui sügisel põllule koristustööd vaatama läheb. Ka Rein Kasemets pole vähem vaimustatud. Põld lausa sinab lopsakusest. Juurikad on suured ja pealseid on palju.

«Oma häda on temaga ka,» kurdab Rein Kasemets pärast kiidusõnu. «Lehti on hübriidkaalikal palju, aga neid ei saa kuidagi kätte.»

«Ei seda ole kuulnud, et küll küllale liiga teeb,» vastab aretaja vanasõna appi võttes.

«Eks vaata ise.»

Agronoom viib kaaslase otse koristajate juurde. Need on pealsetega tõsises hädas. Kisuvad kaalikad mullast ja panevad maha üksteise kõrvale ritta. Tugev mees võtab terava labida ja lööb järgemööda kõigil varre läbi. Tibutab uduvihma. Lehed määrduvad poriga. Minut aega tagasi oli jala peal hea lehmasööt, aga nüüd? Kas tassida see porilasu sõime? Või jätta mahlakad pealsed siiasamasse jalgade sõtkuda?

Matsuvad labidahoobid hübriidkaalikate kaelte pihta on teadlasele valusad vaadata. Siin toimuv on nagu kuritöö tema kasvandike kallal. Kuidas neid aidata? Tema püüdis just selle poole, et hübriidil oleks ka pealseid palju.

Praegu tahaks Karl Vahenõmm olla keegi muu kui aretaja. Ta taipab, et agronoom peab selles loomasööda raiskamises teda veidi süüdlaseks. Parem olla näiteks põllutöömasinate konstruktor. Teda Rein Kasemets ei süüdistaks, et kohane koristusmasin on loomata. Konstruktorid ju pole hübriidkaalikast veel undki näinud.

«Kui ta kael oleks pisut väiksem ja pehmem,» ütleb Rein Kasemets välja ühise mõtte. «Saaks pealseid lihtsamalt maha võtta... Ja üldse — kas ta lehestik peab tingimata nii suur olema?»

«Aga ta on uus taim, mille üks eelis on just suur lehestik. Pealsed annavad ühe kolmandiku saagist. Kui aretada pealsed väiksemaks, on saak ka väiksem. Siis ta pole enam tema: kaalika ja söödakapsa lootustandev võsuke.»

«Põllule porisse jäänut ma ikkagi saagi hulka ei loe,» vastab agronoom. «Olgu need suured või väiksed pealsed.»

Oma katselapil taime aretada on lihtsam, kui siin suu-

rel põllul sügisest laastamist näha. Mis on heast mõttest kasu, kui mõni rõõmutu sügispäev selle olematuks muudab.

Aretaja teeb enda arvates head tööd, aga karm reaalsus, tegelik tootmistöö läheb oma rada. Siin räägivad kaasa proosalised tegurid: töökäte vähesus, eriliste koristusmasinate puudumine, vihmane sügis, savine põllumuld ja lehm, kellele ei saa pori sisse sööta.

«Kui prooviks kasvavate taimede pealsed heinaniitjaga ära lõigata,» otsib aretaja väljapääsu.

Proovitakse, kuid ei õnnestu. Kael on jäme, vikat ei lõika seda korrapealt läbi ja veab juurikad mullast välja.

Hübriidkaalika juurikas kasvab rohkem kui poolest saadik mulla peal. See on hea, väljatõmbamiseks pole suurt jõudu vaja. Aga nüüd on paha, isegi niidumasina vikat kisub ümber.

Iga uuendusega on nii muret kui rõõmu. Kumb pool kaalukamaks osutub, see otsustab asja saatuse. Rein Kasemetsa ei hirmuta need raskused, mis suur hübriidkaalika põld teele veeretas. Lõpptulemus on ikkagi hea. Lehmadele veetakse põllult rohkem juurikaid kui varemail aastail. Hübriidkaalikas ei vedanud alt. Kuusiku põllud on temale avatud.

Nüüd hakkab Rein Kasemets majandi jaoks ise hübriidkaalika seemet kasvatama. Tema tootmispõllul ja Karl Vahenõmm katseaias.

*

Aretaja sai muret ja mõtlemist juurde. Esimesil aastail näis asi väga lihtne: vali sügisel kõige suurema juurika ja lehestikuga seemnetaimed, muu jäta looduse hooleks. Aegapidi saab enam-vähem ühtlase näoga saagirikka põllukultuuri.

Nüüd aga tundub asi olevat viltu läinud. Kael on liiga pikk ja kipub puituma. Seda on raske lõigata ja lehmad jätavad selle ka söömata.

Algavad otsingud. Aretusmaterjal on veel üsna erinäoline — võta aluseks milline vorm tahad.

Karl Vahenõmme sümpaatia kaldub suure ja päris ilusa juurikaga, keskmise või väiksevõitu pehme kaelaga ja varemate aastatega võrreldes veidi väiksema lehestikuga vormi poole. See annab head saaki.

Hea on töötada, kui lõpuks ometi näib uue taime areng õigele teele suunduvat. Nüüd küll ei peaks ühelgi agro-

noomil halba sõna ütelda olema. Saaks ainult eesmärgiks võetud vormist aastast aastasse kinni pidada. Saaks seda valikuga kinnitada, teha sordi stabiilseks, päris ühenäoliseks kogu põllu ulatuses. Siis juba kasvatagu seemet kes tahes, uus söödakaalikas jääb ikka oma näo juurde. Põllumajandus saab uue kindlate omadustega kaalikasordi, morfoloogiliselt ühesuguste tunnustega, nagu aretajad ütlevad.

Edasine tee näis kindel; nüüd võis ka mitmesuguseid katseid teha.

Üldiselt kalduti arvama, et hübriidkaalika esivanemate hulgas on olnud ka söödanaeris. Sellele viitas juurika pehmevõitu sisu ja nõrk naerimaitse.

Juba söödakapsa ja kaalika omavahelisest ristamisest seemnete kasvatamine on suursaavutus, aga siin on tegemist koguni kahekordse hübriidiga, kolme eri liiki kuuluva vanema järglasega. Algul ristati kaht vanemat omavahel ja siis nende järglast kolmanda liigiga.

Kas ikka tõesti?

Karl Vahenõmm ristas hübriidkaalikat katseks söödanaeriga. Tõepoolest, see läks kergesti korda. Seemneist kasvasid suured inetult lopergused juurikad väikese lehetutiga otsas. Aretusmaterjalina need eriti ei ahvatlenud.

Sugulus naeriga on täiesti tõenäoline.

Kas hübriidkaalikat söödakapsaga ka ristata saab? Temalt ta on ju pärinud varrejupi, ehk kaela, nagu põllumehed on hakanud ütlema, ja lopsaka lehestiku ja, mis veel ütlemata tähtis — valgurikkuse.

Kandis Karl Vahenõmm hübriidi õietolmu söödakapsa õitele, kuid seemneid ei tekkinud. See ristamine ei õnnestunud. Veelkordne kinnitus, kui raske on kaalika ja söödakapsa vahelisi hübriide saada.

Hübriidkaalikas on aretajale ja üldse bioloogiliste huvidega katsetajale ammendamatuks uudiste allikaks. Tema pärilikkus on nii segi löödud, et võib sattuda mitmesugustele uutele vormidele. Karl Vahenõmm teadis seda. Ja ta hakkas hübriidist valiku teel söögikaalikat aretama. Sellestsamast algmaterjalist, mis juba Pollis tema peenraile ilmus.

Teha juurikas väiksemaks, maitsvamaks, lehestik võimalikult väikeseks, kael aga üldse ära kaotada. Huvitav ülesanne. Ja omamoodi õigustus, miks köögiviljanduse katsepõllul on ikka veel mingisugune hübriidkaalikas.

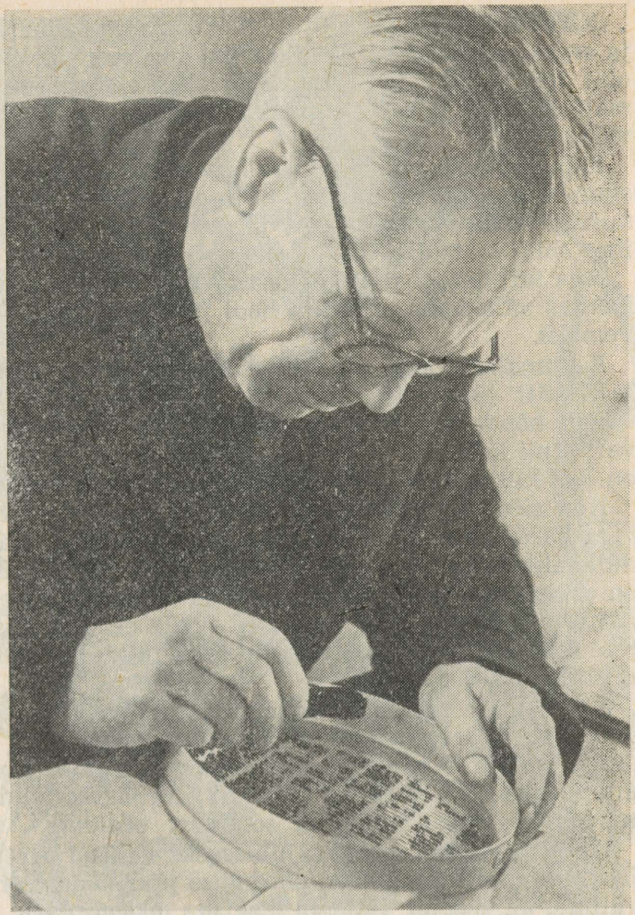

Karl Vahenõmm.

Keegi küll aretaja söödataime harrastusele enam ruumi ei keelanud, aga plaaniline töö see ikkagi ei olnud.

Siis aga leiti Rakvere rajooni «Arengu» kolhoosist kohalik söögikaalika vorm. Lausa haruldus. Pisike küll, aga milline võikollane ja pehme sisu. Maitsev, justnagu melon.

Karl Vahenõmm arutas töökaaslase Alide Pajomaga ja otsustas hübriidse söögikaalika aretusest loobuda: sellel olid ikka veel liiga suured pealsed ja märgatav naeri maitse. Naeri maitsega söögikaalika naerab iga perenaine välja.

Hübriidkaalika kui söödataime aretus kulges ühe vormi suunas. Aretaja rõõmustas, et ta oli ilusa vormi leidnud ja taimed muutusid valikuga järjest ühetaolisemaks. Tuleb ilus sort — mõtles ta.

Aga tuli hoopis muud. Ilusa ühtlase hübriidkaalika saak hakkas vähenema. Aretaja hool ja mure tegid taime halvemaks.

Kummaline taim see hübriidkaalikas. Kas temale aretaja kätt pole siis vajagi?

Kui nõndaviisi edasi töötada, siis läheb hübriidi saak varsti nii kehvaks, et viska materjal minema. Aretaja töö on läbi kukkunud. — Need ei olnud enam rõõmsad mõtted.

Hea siiski, et Karl Vahenõmm õigel ajal taipas tehtud viga parandada. Ilusa ühtlase sordi taotlus oli väär. Hübriidkaalika elujõud peitub just vormide rohkuses. Kui põllul on erineva välimuse ja omadustega taimed, siis need täiendavad üksteist. Kui tingimused ühele ei sobi, siis naabritele ikka sobivad ja kogu põllu saak tuleb hea. Olgu muld milline tahes.

Sama mõte maksab seemnekasvatuses. Kui erinevate omadustega seemnekandjad on kõrvuti, siis nad annavad õitsemise ajal õietolmuga üksteisele edasi uusi omadusi ja uut elujõudu, säilitavad hübriidi imepärase eluhoo, mis teda teistest söödakaalika sortidest eraldab.

Karl Vahenõmm hakkas ühtlaseks valitud aretusmaterjali hulka mitmesuguseid pikerguse juurikaga seemnetaimi valima. Ja veelgi lühema kaelaga eksemplare, et kogu taim oleks hästi söödav.

Otsinguis oli jõutud ühe tähtsa tarkuseni: hübriidkaalikast ei saa ühtlast sorti, ta jääb edaspidigi erinevate omadustega ja veidi erineva kujuga taimede seguks. Muidugi mitte selliseks pööraseks, nagu Tähtvere mees ta kord oma põllult leidis. Ei. Võhikule võib isegi tunduda, et praegusel hübriidkaalika põllul on kõik taimed ühesugused: kaalikas all ja lehepuhmas peal. Kuid agronoomi silm eraldab, et üks juurikas on peaaegu ümmargune, teine üsna pikergune; ühe kael on lühem, aga teise kael peaaegu kämbla pikkune.

4

Viis aastat on Karl Vahenõmm Kuusikul köögiviljandust uurinud ja põhitöö kõrval ka hübriidkaalikaga tegelnud. Nüüd kutsutakse teda Tallinna Eesti maaviljeluse instituudi keskuse juurde uuele ametikohale.

Tema plaanilisi uurimisi jätkavad teised köögiviljanduse osakonna inimesed.

Kuid mis teha väljaspool plaani aretatava hübriidkaalikaga? Töö sellega alles kestab. Tallinna kivide peale aga viia ei saa.

«Kellele ma hübriidkaalika valiku pärandan?» küsib Karl Vahenõmm Kuusiku katsebaasi direktorilt Arno Riviselt.

«Tõepoolest, kellele?» jääb Arno Rivis mõttesse.

«Köögiviljanduse inimesed on tööga isegi üle koormatud,» jätkab Karl Vahenõmm arutamist. «Nendele ei saa midagi juurde pakkuda.»

«Kas sa pead silmas põllunduse osakonna inimesi? Aga nemad pole üldse sordiaretajad. Nad uurivad agrotehnikat.»

«Rohkem meil polegi. Kas siis anda mõne teise katsebaasi teadlastele?»

See mõte juba Arno Rivisele ei meeldi. Ta teab hästi, mis hübriidkaalikas Kuusiku põldudel on näidanud.

«Ei, seda me ei tee.»

«Kellele siis?»

«Meie majandi inimesed on hübriidkaalika kasvatamisega harjunud. On järjest ise seemet kasvatanud. Selleks

on ka sügiseti paremaid juurikaid valitud. Poolenisti aretustöö.»

«Aga nüüd tuli uus mees majandi agronoomiks. Kas tema oskab? Noor ka teine.»

Karl Vahenõmm räägib loo Polli majandi noorest agronoomist, kes pidas hübriidkaalika põldu rämpsuks.

«Kuusikul on hübriidkaalikas endale juba nime teinud,» vastab Arno Rivis. «Ja Niinepuul on kogemusi. Kaheksa aastat pärast lõpetamist majandeis töötanud.»

«Temaga võiks siis rääkida.»

«Tee seda ise. Pole ju plaaniline töö ja majandi agronoom ei kuulu üldse teaduslike töötajate kirja. Kui tal endal on huvi.»

Ühel 1957. aasta detsembri talvepäeval kutsus Karl Vahenõmm majandi agronoomi Erich Niinepuu üles oma töökabinetti.

Kabinetti astub hoogsalt tumedate juustega noormees. Karl Vahenõmmest pikem, kõhna näoga. Temast õhkub tegutsemistahet. Küllap lööks kohe käed külge, kui kutsuja paluks appi kappi nihutama.

Ta ei taltsuta oma uudishimu, küsib kohe: «Mis on?»

«Istu, ole hea.»

Ei tea, mis tseremooniad need on — mõtleb tulija endamisi. Ta märkab, et ka teaduslik töötaja Alide Pajoma vaatab teda hindava pilguga. — Huvitav, mis need köögivilja inimesed minust tahavad?

«Kas sa hübriidkaalikast tead midagi?» küsib Karl Vahenõmm oma tavalise rahuliku ja vaikse häälega.

— Hübriidkaalikas. Mis sellega siis lahti on? Tahavad mind vist õpetama hakata?

Aga kuuldavalt ütleb:

«Kuusikul on võimatu mitte teada. Majandi rahvas kiidab teda nagu ema oma ulakat last. Ma pole varem ühegi põllukultuuri kohta nii häid sõnu kuulnud.»

«Varem ei ole kasvatanud?»

«Hübriidkaalikat — ei. Aga teisi söödajuurvilju küll. Pean oma huvialaks.»

Kuhu ta sihib? — ei oska Erich Niinepuu ära mõistatada.

Seda pole vajagi. Karl Vahenõmm tuleb otse välja ettepanekuga:

«Võta hübriidkaalika aretusmaterjal oma kätte.»

Agronoom taipab kohe, milles asi.

«Aga see ei kuulu ju minu ülesannetesse.»

«Ega ma lausa ülesandest... ülesandest räägigi,» jätkab Karl Vahenõmm aeglaselt ja sõnu korrutades oma juttu. «Ise ütled, et võtku ma sinu töö enda kaela.»

«Majand saaks sellest tööst kasu,» alustab pakkuv pool veenmist.

Aretaja räägib pakutud töö tähtsusest, aga noore agronoomi peas lendavad vilksamisi mõtted.

— Majandis kasvatame niikuinii... Ja nad olevat siin Kuusikul tema seemne müügiga tublisti raha teinud... Kui siinseid jutte uskuda, siis on päris kõmuline kultuur...

Tegutsemistahtest pole noorel agronoomil kunagi puudu olnud. Ja kui lähemalt vaadata, siis pole praegu kõnes tavaline töö...

Erich Niinepuu on juba jaatavat vastust ütlemas, kui Alide Pajoma hakkab aretajale appi:

«Kas te ei taipa, mida Karl Vahenõmm teeb? Ta annab üle perspektiivse aretusmaterjali. Temal peaks raske olema lahkuda, aga mitte võtjal saada. Seda ei juhtu tihti, et aretustöö antakse teisele üle.»

Erich Niinepuu ütleb oma «jah».

Kuid aretaja jätkab mõtlikult, nagu poleks milleski kokku lepitud:

«Mul veel üks teine asi ka...»

Õige samm, et ma hübriidkaalika võtsin — mõtleb agronoom.

«See teine asi on söödakapsas... Söödakapsa eliitseemne kasvatamine. Töötasin huvi pärast tema sordiparandusega. Aga ta on tuntud kultuur ja seepärast pandi mulle ametlik ülesanne.»

Karl Vahenõmm peatub, kaaludes, kuidas oleks parem jätkata: pole ju tema asi plaanilist tööd kellegi kaela ajada. Siis küsib pikemata:

«Mis sa sest asjast arvad?»

«Tahad, et ma võtaksin söödakapsa eliitseemne kasvatuse ka enda peale?» küsib agronoom üllatunult vastu. «Mul majandiga tegemist küllalt. Pole vajadust igasuguseid lisatöösid juurde otsida.»

Karl Vahenõmm on temaga nõus:

«Ega sundida ei saa jah... Aga saa minust ka aru. On mul kaks harrastust, hübriidkaalika aretamine ja söödakapsa sordi parandamine. See teine harrastus legaliseeriti,

anti Kuusiku katsebaasile riiklik ülesanne: kasvatage söödakapsa eliitseemet. Seda riiklikku plaani ei luba mul keegi saatuse hooleks jätta, kui siit lahkun. Just selle töö ma pean kellelegi üle andma... Pean andma... Hübriidkaalikas on entusiastide mitteametlik lõbu, see ei puutu neisse, kes sõrmega plaani ridu ajavad.»

«Mina võtan hübriidkaalika, mõni teine võtab söödakapsa,» pakub Erich Niinepuu lahendust.

Arutatakse küll üht-, küll teistpidi. Aga Karl Vahenõmm ei loobu mõttest, et need kaks kultuuri ta annab edasi üheskoos. Söödakapsast üksi ei võta keegi. Hübriidkaalikas aga ahvatleb ja sellega koos saab teistele ebahuvitavana tunduva söödakapsa ülesande ka ära kaubelda.

Lõpeb sellega, et Erich Niinepuu võtab kaks eratööd juurde, kuigi majandi agronoomi selleks kohustada ei saaks.

*

Kuusikul tegi uus agronoom esimest kevadkülvi ning majandi põldudel võimutses endiselt hübriidkaalikas. Erich Niinepuu jätkas juba mõnda aastat kestnud traditsiooni.

Sügisel ta kaalus hübriidkaalika koormaid, et saaki määrata. Kaalub, märgib andmeid üles ja ei usu oma silmi. Kas need koormad tulevad kõik ühelt põllult? Kontrollib kõike uuesti; aga kustkohalt kaalikas mujalt saab tullagi kui põllult.

Kaalub kaalikaid, tunneb head meelt; rinnus pigistab, nagu siis, kui lapsena mõnd igatsetud kingitust saades süda sees hüppas.

On hea meel, kuid ka nagu väike kohkumine: kas tõesti mina sain sellega hakkama.

Agronoom ei teinud endale häbi. Esimest aastat kasvatas hübriidkaalikat, aga saavutas Kuusiku rekordi. Ja elu suurima saagi. Ükski põllutaim pole temale nii helde olnud. Üle üheksasaja tsentneri juurikaid hektari kohta — poole rohkem kui söödajuurvili tavaliselt annab.

Alles aastaid hiljem, kui Erich Niinepuu hakkas hübriidkaalika agrotehnikat uurima, taipas ta õnnestumise põhjuse. Ta oli juhuslikult sattunud parimate väetisnormide peale. Juhuslikult sellepärast, et keegi siis veel õieti ei teadnudki, kuidas uut kultuuri kasvatada. Teadmatusest tehti ka vigu, aga hübriid andis ikkagi teistest suuremat saaki.

Erich Niinepuu.

Majandi lehmadele kaalika kasvatamine kuulus agronoomi põhiülesannete hulka.

Karl Vahenõmmelt saadud aretusmaterjaliga aga käis veel omaette töö. Erich Niinepuu jätkas hübriidkaalika valikut ja kasvatas seemet. Karl Vahenõmm juhendas algajat aretajat.

Töö jätkaja ei tegutsenud vaikselt, nagu Karl Vahenõmm varem oma katselappide juures. Majandusmehe

vaist ennustas head sissetulekut majandile. Üksikud kolhoosid ja sovhoosid, kes varem olid Kuusikult saanud istikuid või seemneid, käisid nüüd igal kevadel peale: müügu Kuusiku mehed neile jälle seemet. Maksku, mis maksab, andku!

Hübriidkaalikas ei vajanud reklaami. Anna ainult üks kord seemet, siis on alaline kunde kindel. Seda Kuusiku majandi agronoom tegigi.

Kummaline olukord tekkis Eestis. Enamikus majandeis ei teatud hübriidkaalikast midagi. Aga need, kes jälile olid saanud, et loobunud enam.

Tegelikult oleksid võinud kõik majandid temast teada. Lembit Läntsi sulest oli ju haruharva üksikuid artikleid ajakirjandusse lipsanud. Aga kas ei puutunud artiklid silma, või ei osanud lugejad neist näha uue algust.

Kuid Erich Niinepuu taipas ühte: seemet saab müüa nii palju, kui kasvatada suudad. Ta kasvatas, ja majandi tulud suurenesid. Kuusikul võeti hübriidkaalika seemnest eliitseemne hind, kuigi sorti ennast veel polnudki. Aga ostjad ei nurisenud, ja nendeni, kes hinnaga liialdamisest oleksid võinud seaduserikkumist välja lugeda, asi ei jõudnud.

Tagant järele aga võib Kuusiku seemnemüüjatele ainult kiitust öelda. Mida rohkem nad seda uut taime seemne levitamisega tutvustasid, seda rutem ta võitis eluõiguse.

5

Alles koolipingis käiv nooruke agronoom Lembit Länts ei pidanud hübriidkaalikaga tegelemist lisakohustuseks. See oli lihtsalt osakene suurest tööst, mis Tähtvere katsebaas temale andis.

Ei olnud kerge hübriidkaalikaga. Lembit Läntsi esimene külv ei andnud hiilgavat saaki. Kuid teistest söödajuurviljadest kehvem see ka polnud.

Võib-olla mõni teine oleks hakanud hübriidi pidama keskpäraseks taimeks ja oleks jätnud tema edasise paljundamise sinnapaika.

Lembit Läntsile näitas saagikuse tagasiminek, et ka söödakapsa ja -kaalika hübriid ei anna midagi iseenesest. Sellega tuleb järjekindlalt töötada. Tuleb iga-aastase valikuga taimede ilmet ühtlustada ja saaki suurendada.

Esimesel sügisel jälgis Tähtvere katsebaasi vanemagronoom tähelepanelikult hübriidi põllu koristamist. Ta silme eest möödusid tuhanded taimed. Milline neist on kõige raskem? Milline vorm võtta aretuse sihiks, et parima saagini välja jõuda?

Milline?

Keegi ei oska öelda. Ise otsustad, ise vastutad. Kui sinu valikuga kasvatatud vorm ükskord kehva saaki annab, kas siis andestatakse?

Lembit Länts ei teadnud tookord sedagi, et temaga samaaegselt alustas Polli katsebaasis sellesama algmaterjaliga tööd vanem ja palju kogenum agronoom, teadlane Karl Vahenõmm.

Lembit Läntsi indu ei tiivustanud hirm tulevase vastutuse ees, ega ka arvamine, et ainult tema käes on hübriidne aretusmaterjal, ega isegi püüd oma sorti aretada. Tema töötas huvist asja vastu, ja teadmisest, et hübriidset materjali on vaja säilitada ja võimalust mööda ka vali-

kuga parandada, muidu pole temast põllul õiget tulu.

Tema ees seisis lihtne praktiline eesmärk ja ei mingisugune kõrgelennuline vaade tulevikku.

Tõelist aretustööd pidas nooruke agronoom millekski eriliseks, millega tegeleb ainult mõni nimekas teadlane. Ta ise ei osanud sellest veel unistadagi.

Nii, eneselegi teadmata, kui suure töö ta ette võttis, alustas Lembit Länts söödakapsa ja kaalika hübriidi aretust, massvalikut, nagu teadlased tema aretusmeetodit nimetavad.

Õppis nooruk põllul veidra välimusega kaalikaid tundma ja mõtles, kuidas seemneistikute valikut praktiliselt kõige parem teha oleks. Jõudnud otsusele, kutsus ühe naispõllutöölise enda juurde. Anna Mätas ei taibanud kohe, miks nende agronoomist-poiss teda koristuse juurest ära võtab.

Kui uus töö igat kanti ära klaaritud, asus Anna Mätas agronoomile appi suure põllu pealt paremaid seemneistikuid otsima.

«See on väga vastutusrikas töö,» oli agronoom hirmutanud.

— Aga milleks veel selline jutt? Justkui ta oleks seni mõnd tööd hooletult teinud... Noore inimese asi, arvab, et tema üksi teab ja oskab.

Kaks inimest otsisid suure juurikaga taimi. Agronoom ja põllutööline.

Anna Mätas tõstis vahel taime kahe käega kõrgele ja hüüdis:

«Kas see läheb?»

«Läheb!» vastas noormees.

Vahel tekkis ka lahkarvamusi. Kas oli juurikas inetu kujuga, või lehestik väiksevõitu.

Kui lugu vaidluseks läks, siis lõppes ikka nii, et taim visati kõrvale. Tuhandete seast leiab selliseidki, mis mõlemat nõudlikku valijat rahuldavad.

Esimene nõue oli muidugi suur juurikas; ka lehestik pidi lopsakas olema ja vars oma kümmekond sentimeetrit pikk.

Niiviisi otsides ja arutades kogutigi sügisel Tähtvere katsebaasi põllul seemneistikuid.

Ja igal järgmisel aastal võttis agronoom põllutöölise Anna Mätta endale appi. Parimate juurikate valimine hübriidi põllult kujunes üheks Anna Mätta kindlaks tööks.

Rohkesti hübriidi juurikaid kasvas algaastail seest tüh-

jaks. Osa haigeid juurikaid läks keldris või kuhjas säilitamisel seest mädanema. Kuhja avamisel võis leida tühje kobisevaid koorikuid nagu jalgpalle.

Lembit Länts ei teadnud sellist häda oodata ja esimesest saagist tuli kevadel palju minema loopida. Järgmisel aastal söödeti juurikad varakult juba talvel ära.

Valiku juures aga tuli sellest peale veel üht omadust arvestada — haigusekindlust. Sügisel valiti korralikult. Ja järgmisel kevadel loobiti armutult välja kõik juurikad, mis veidigi mädanesid.

Aretus oli uus ala, nagu oli koolist tulnule palju muudki uut, mida pidi töötades omandama. Ajapikku tulid kogemused. Söödakapsa ja kaalika hübriidi seemnekasvatus võeti instituudi korralduse põhjal katsebaasi tootmisplaani. Iga aasta poolsada kilogrammi. Lisaks kasvatati veel majandi jaoks kuni kakskümmend hektarit söödaks minevaid juurikaid.

Kord 1953. aasta kevadel jõudis Lembit Läntsi kõrvu kuuldus, et Kuusikul ka kasvatatakse hübriidkaalikat. Ta sõitis koos teiste Tähtvere inimestega sinna ekskursioonile. Kuid hübriidkaalikat nad ei näinud. Parajasti polnud kohal töötajaid, kes sellega tegelesid.

Edasi läksid aastad täis tööd, enam ei tulnud juhust Kuusiku külastamiseks. Hübriid oli tee leidnud ka teistesse majanditesse vabariigis; jõuad sa teda igale poole vaatama minna.

Nii juhtuski, et väikeses Eestis tegid kaks meest täiesti eraldi üht ja sama tööd — paljundasid ja samaaegselt aretasid edasi söödakapsa ja kaalika hübriidi. Ei nad puutunud kokku ega vahetanud kogemusi.

Karl Vahenõmm Kuusikul tegeles omaette vaikselt. Lembit Läntsi sulest aga ilmusid esimesed artiklid uue söödakultuuri kohta. Tema nimetas seda trükisõnas esimesena hübriidkaalikaks, hakkas hübriidi vart nimetama kaelaks. Tema jagas esimesi agrotehnika kogemusi. Kui kusagil tuli juttu hübriidkaalikast, siis nimetati sellega seoses algaastail ikka tõsist töömeest Lembit Läntsi.

Hübriidkaalikat hakati pidama Tähtvere vanemagronoomi lemmikkultuuriks ja sellele pandi nimeks «Tähtvere hübriid». Sellise nime all levis hübriidkaalikas juba varakult mõningaisse Eesti majandeisse, Pihkva ja Leningradi oblastisse, hiljem ka Petšoora katsejaama Komi ANSV-s ja Läti NSV-sse.

*

Lembit Länts tegi Tähtvere katsebaasis oma kolmandat kevadkülvi. Pihkvast tuli külaline, kes soovis ristiku seemet osta. Seda palvet ei saanud Tähtvere vanemagronoom rahuldada. Aga ta kiitis hübriidkaalikat. Soovitas, et võtku Pihkva oblasti rahvas seda tulevikus endale katseks.

Pihkva oblasti loomakasvatuse valitsuse juhataja oli agar naisterahvas. Ta haaras kohe Lembit Läntsi soovitusest kinni:

«Andke siis hübriidkaalika seemet.»

«Seemet enam pole, külvasime juba kõik istikute lavasse. Hilja juba.»

«Aga istikuid on?»

«Enda jaoks on... Veidikene võib naabritele ka anda.»

Pihkva oblasti loomakasvatuse juht võttiski hübriidkaalika pisikesi istikuid kaasa. Sõitis koju ja rääkis seal majandite juhtijaile Tähtvere agronoomi uuest söödataimest, mis andvat ütlemata suurt saaki.

Mõne päeva pärast hakkasid Pihkva oblastist veomasinad Tartusse vurama. Andku Lembit Länts neile ka hübriidkaalika istikuid. Tuldi mitmest Pihkva kolhoosist ja sovhoosist.

«Küll Pihkva kandis on kiired mehed,» imestas Lembit Länts. «Näha, et teil on oblastis tubli loomakasvatuse valitsuse juhataja.»

Kes juba kauge maa tagant Tähtveresse tulnud, seda ei saanud tühjade kätega tagasi saata. Sel aastal jäi istikuid enda jaoks vähem kui plaanitud, aga hea meel oli: hübriidkaalikas pääses esmakordselt vennasvabariiki. Huvitav, kuidas ta seal kasvab...

Hästi kasvas. Järgmisel kevadel paluti juba varakult seemet. Mõne kilogrammi sai Lembit Länts neile anda.

Pihkva oblasti majandite inimesed pidasid edaspidigi sidet Tähtverega. Nendelt kuulis Lembit Länts, et ka seal kasvatatakse nüüd hübriidkaalika seemet. «Tähtvere hübriid» sai Pihkva oblastis nagu uue kodukoha. Pihkva majandeist aga rändasid Tähtvere hübriidkaalika järglased Leningradi oblasti majandeisse ja koguni Arhangelskisse. «Tähtvere hübriid» hakkas väljaspool Eestit ootamatult laialt levima. Juba küsisid mõned Leningradi oblasti majandid seemet ka Tähtvere katsebaasist.

Vahepeal kestis valik Tähtveres edasi. Ühel aastal pani Lembit Länts hübriidkaalika ja söödakapsa seemneistikud kõrvuti, et vaadata, kas nad kasutavad üksteise õietolmu.

Ei söödakapsa ega ka hübriidkaalika järglased erinenud oma vanemaist. Järeldus: nad ei tolmle omavahel.

Samal ajal tekkis jutt, et Pihkva oblastis olevat hübriidkaalikat ristatud söödakapsaga. Seal olevat õnnestunud. Lembit Länts saatis kohe ühe kaastöötaja sealseid kogemusi saama. Aga ei midagi. Pihkva mehed naersid kuulduse välja:

«Meie paljundame ikka sedasama hübriidkaalikat, mis Tähtvere agronoom kunagi andis. Ei siin ole midagi uut.»

Kord juhtus nii, et üks Tartu rajooni sovhoos tõi endale seemne Pihkva oblastist. Lembit Länts läks suvel seda põldu vaatama. Tuttav mis tuttav — käis Pihkvas ära ja tuli nüüd sama näoga Tartusse tagasi.

Ajal, kui Tähtveres hübriidkaalikat paljundati ja aretati, olid söödajuurviljad Eestis tagaplaanile jäetud. Nende omahinda peeti kalliks. Lehmade talvine söötmine tugines silole. Silotaimede kasvatamine tuli odavam. Söödajuurviljadest eriti ei räägitud. Ja seepärast levis ka hübriidkaalikas kuidagi üldise hoota. Küllap sellesama pärast ei osatud ka Lembit Läntsi tööd hübriidkaalikaga küllalt hinnata. Ja üldse kippus hübriidkaalikat varjama vaikus.

Tartu rajooni ajalehe toimetuses töötas ajakirjanikuna noor agronoom. Kord 1957. aasta mai algupoolel läks ta «1. Mai» kolhoosi ülesandega leida kevadtöödelt midagi huvitavat. Ta nägi esmakordselt hämmastavalt suuri pikergusi hübriidkaalika juurikaid ja kuulis kolhoosi agronoomi Helju Reimetsa ülistussõnu:

«Möödunud aastal õnnestus veidi seemet saada. Koristasime uudismaalt saagi, millist varem pole näinud. Nüüd paneme juurikad maha, et oma seemet kasvatada. Sellest taimest me enam ei loobu.»

Rajoonilehes ilmus reportaaž konkreetsete saagiandmetega.

Mõni päev hiljem tootmisnõupidamisel märkis toimetaja selle kirjutise ära kui halva näite: inimene käis kolhoosis, aga ei näinud midagi olulist, tõi kaasa materjali mingisuguse hübriidkaalika seemnepõllu rajamisest.

Muidugi, hübriidkaalika levitamise ametlikku käsku ju polnud . . .

*

Üheksandat sügist järjest valib Lembit Länts Tähtvere põllul hübriidkaalika istikuid. Kogu aja on ta katsebaasi agronoom. Ei ole palju neid spetsialiste, kes nii kaua ühes majandis paika peavad.

Lembit Läntsil on järjekindlust jätkunud. Seda kinnitab ka hübriidkaalikas, mille saak on aastatega pidevalt paranenud. Üheksa aastat kestnud töö on tulemusi andnud. Nüüd on aeg saata valiku seeme riiklikesse sordivõrdluskatsetesse.

Karl Vahenõmm lahkus Kuusikult paar aastat tagasi. Seega on Lembit Länts saanud kauem pideva valikuga ja seemnekasvatusega tegelda.

Järgmisel, 1960. aasta kevadel lähevad kaks hübriidkaalika seemneproovi sordikatsepunkti põllule kõrvuti maha. Üks seeme tuli Tähtverest, teine Kuusikult. Kumb on parem? Kumma aretaja ja seemne paljundaja töö viljakam? Erapooletu kasvataja peab nüüd otsustama. Tähtvere seemnepaki saatis Lembit Länts, Kuusiku oma Erich Niinepuu, kes Karl Vahenõmme tööd jätkab.

1960. aastast alates ei võta Lembit Länts ise enam hübriidkaalika valikust ja seemnekasvatusest Tähtveres osa. Teised ülesanded võtavad aja. Nii et hübriidkaalika säilitamisse, paljundamisse ja aretusse on tema omalt poolt kõik juba andnud. Edasine jääb teiste hooleks.

Mida ütleb Tähtvere valiku ja Kuusiku valiku võrdlus? See sügis annab esmakordselt hinnangu tema üheksa aastat kestnud tööle. Põnev ootus.

Ja esimene katsesügis ütleb vastuse sordikatsepunkti aruande ametlikus keeles:

Tähtvere valik	722 tsentnerit hektarilt
Kuusiku valik	716 tsentnerit hektarilt
harilik söödakaalikas	561 tsentnerit hektarilt

Sordivõrdluses ei otsusta asja ühe aasta katseandmed. Lõplikuks võitjaks ei jäänud Tähtvere valik. Kuusikult toodud hübriidkaalika valiku saak oli mitme aasta keskmisena veidi suurem ja hoopis see sai edasise seemnekasvatuse aluseks.

KUUSIKU

6

Seemnekontrolli laboratoorium asus rajoonikeskuses Raplas. Erich Niinepuu viis ka 1958. aasta külviks määratud hübriidkaalika seemne sinna. Ta leidis eest oma koolivenna; Jaan Aiaots töötas seemnekontrolli laboratooriumi juhatajana.

Kuusiku agronoom jutustas koolivennale uuest söödataimest, mida temale nii kiidetud on. Lõpuks Jaan Aiaots palus:

«Luba mulle veidikene seda huvitavat seemet. Mul hea tuttav poiss Põltsamaa lähedal Lillevere kolhoosi aednik. Eino Joost — oled kuulnud?»

«Ei ole.»

«Ta on otsija vaimuga, armastab uusi algatusi. Saadan talle hübriidkaalikat, las katsetab.»

«Tutvuse poolest veidi annan,» naljatas Erich Niinepuu.

Nii rändas 1958. aasta kevadel üks seemnepakike Kuusiku parima seemnega Lillevere kolhoosi.

Tuli välja, et Lillevere nooruke aednik oli juba varemail aastail Tähtverest väga head hübriidkaalika seemet saanud. Kuusiku oma oli nüüd täienduseks.

Aednik Eino Joost Lilleveres tundis huvi just seemnekasvatuse vastu. Ta kasvatas samuti hübriidkaalika seemet ja müüs seda nagu Erich Niinepuu Kuusikul. Kolhoos sai kasu ja hübriidkaalikal polnud ka midagi kurta: üks entusiast jälle juures.

Asi võttis sellise ulatuse, et aastaid hiljem räägiti Eestis hübriidkaalika kohta: Tähtvere seeme, Kuusiku seeme, Lillevere seeme. See viimane oli siis Lembit Läntsi ja osalt ka Karl Vahenõmme poolt aretatud hübriidkaalika segu.

*

Adavere sovhoos asub keset Eestit, Tallinnast Tartusse viiva suure asfalttee ääres. Adavere on vabariigis üks neid paiku, kus metsade ja soode kõrval laiub üsna suuri põldusid. Päris häid põldusid, kui mitte arvestada kive, mis kohati kipuvad masinate tööd segama.

Nendel maadel loodi uus sovhoos, endise kehva kolhoosi asemele.

Sovhoosi tuli peaagronoomiks tehnikumi õpetaja Adolf Niglas. Ta oli uuenduste otsija, kaastöötajatega tasakaalukas. Hea põllumees — nii öeldi tema kohta. Pedagoogi harjumus oli külge jäänud ja ta kõneles ka sovhoosis õpetlikult ning selgitavalt.

Adolf Niglas polnud põllul arg. Ta teadis, mis tahtis. Enamasti oli see hea, aga vahel tekkis ka arusaamatusi. Eriti siis, kui tema isiklik arvamine ei käinud kokku mõningate ülalt tulevate korraldustega. Seda juhtus, kui korralduste tegijad unustasid, et kõiki majandeid ei saa ühe mõõdupuuga võtta.

Peaagronoom Adolf Niglas tegi esimese külvi Adavere sovhoosis 1960. aasta kevadel. Nõupidamistel, ajakirjanduses, kõikjal räägiti maisist. Vastukaaluks maisipropagandale leidus kohati skeptikuid, kes ikka veel ei uskunud sellesse uude kultuuri. Adolf Niglas aga uskus. Ja Adavere sovhoos sai sügisel vabariikliku preemia väga hea maisi haljasmassi saagi eest.

See oli üllatus. Tundmatu uus sovhoos ja äkki maisiga vabariigi parim.

Ainult maisiga karja ei sööda. Peaagronoom pani maisi kõrval maha ka nelikümmend hektarit söödakapsast, valgurikast haljassööta. Keegi seda majandile peale ei sundinud, ega ei andnud preemiat. Aga loomakasvatajad kiitsid ettenägelikku peaagronoomi.

Kolhoosides ja sovhoosides oli söödajuurviljade kasvatamine juba aastaid unarusse jäetud. Need nõudsid palju tööjõudu ja olid seepärast kallivõitu. Ja maakirbud kippusid kevadel söödajuurviljade põlde laastama.

Aga teisest küljest võttes on juurviljad suure saagiga. Neid oleks ikkagi vaja.

Siis korraga tuli söödakultuuride hulka suhkrupeet. Ta on ka juurvili. Suhkrupeet hakkas unustusse jäetud söödajuurviljadele eluõigust kätte võitlema. Tema heaks tehti laialdast propagandat nagu maisilegi.

Jälle võttis Adolf Niglas uuest kinni, 1961. aastal sai

Adolf Niglas (vasakul) ja Adavere sovhoosi vaneminsener Elmar Kommer.

suhkrupeet Adaveres enda alla viisteistkümmend hektarit.

Naabruses asuvad kolhoosid olid varem kasvatanud ühe ja kahe hektari kaupa hübriidkaalikat. Saak oli hea, aga pindala väike, ja erilist kiitust ei osatud öelda.

Adolf Niglas tahtis maisi ja suhkrupeedi kõrval ka seda kolmandat uut kultuuri suuremal pindalal kasvatada. Küsis Lillevere kolhoosist seemet, kuid ei saanud rohkem kui viie hektari jaoks. Hübriidi seeme oli ikka veel haruldus, nagu mingi luksusväljaanne, mida ainult üksikud äravalitud oskasid küsida ja kasutada.

Nagu varemail aastail Tähtveres ja Kuusikul, nii ka

Adaveres üllatas hübriidkaalikas juba esimesel aastal oma kasvatajat. Juurikad paisusid nagu imeväel järjest suuremaks ja suuremaks. Kasvasid veel hilissügisel.

«Ma annan tänavu kaheksasada tsentnerit juurikaid hektarilt,» kelkis peaagronoom.

See oleks olnud väga hea tulemus. Mõni arvas sovhoosis, et kas ikka nii koledat saaki saab. Öeldi, et mis sa enne koristust kiitled.

Ega Adolf Niglas osanud silma järgi ka täpselt öelda, kas tema mainitud kogus tuleb välja või mitte. Kuid sõnadest ta ei taganenud.

Kui aga sügisel saaki kaaluma hakati, tuli välja midagi pöörast. Varem arvati, et agronoom kiitleb ja pakub üle, aga ta oli osanud oma ennustuses täiesti märgist mööda lasta. Põld andis tervelt kolmandiku võrra suurema juurikasaagi, kui kasvataja lootis. 1208 tsentnerit juurikaid hektarilt — see oli tema isiklik rekord. Kui pealsed juurde arvata, siis andis iga hektar 14 440 söötühiku ulatuses söötasid. Samal ajal, kui sovhoosi kõik põllud kokku annavad keskmiselt hektari kohta viis korda vähem sööta.

Rekord. Kogu vabariigi rekord. Viie hektari suuruselt põllult polnud veel keegi sellist söödakogust koristanud.

Ka suhkrupeet andis väga hea saagi. Ja söödakapsas ja harilik söödakaalikas. Kuid hübriidkaalika hiigeltulemuseni ei küündinud ükski kultuur, kuigi kõigil olid needsamad Adavere sovhoosi põllud ning nende eest kandis hoolt üks ja seesama Adavere sovhoosi peaagronoom. Mullune vabariigi parim maisisaak neilsamadel põldudel jäi ka tublisti maha. Mais andis siis 11 000 söötühikut hektarilt.

Absoluutne rekord. Sovhoosis ei kahelnud ükski inimene, et see imekultuur vajab tõsist tähelepanu.

Peaagronoom saatis juurikaid teadlaste kätte: tehku nad keemiline analüüs. Vastus tuli, et juurikad sisaldavad proteiini täpselt nii palju kui lehmal vaja. Kui söödad hübriidkaalikat, siis pole teisi proteiinirikkaid söötasid juurde vajagi.

Analüüside järgi võis ka proteiinitoodangu välja arvestada: 1679 kilogrammi seeduvat proteiini hektari kohta. See on Eesti jahedas kliimas samuti suurepärane tulemus. Nimetatud arvuga võib tähistada majandi keskmist teraviljasaaki; aga tuleb mingisugune hübriidkaalikas ja annab ainuüksi puhast proteiini niisama suure koguse!

Mäherdune põllutaim! Peaagronoom Adolf Niglas ei leidnud tema kiitmiseks küllalt sõnu.

Adavere sovhoosi töökogemustest koostati talvel vabariikliku põllumajandusliku ajakirja jaoks artikkel. Räägiti mitmesuguste söödakultuuride kasvatamisest ja sovhoosis tekkinud uutest mõtetest. Kõik oleks nagu korras olnud. Siis aga helises ajakirja toimetaja Arno Talvoja laual telefon.

«Ei, see artikkel pole veel trükis,» vastas Arno Talvoja küsimusele.

«Jah, meil on varem ka paar korda hübriidkaalikast juttu olnud. Lembit Länts Tähtverest saatis ühe artikli juba 1955. aasta lõpul,» vastas toimetaja teisele küsimusele.

«Meie toimetuse arvates on artikkel päris hea,» vastab toimetaja järgmisele telefonis kuuldud küsimusele.

Pärast pausi jätkab Arno Talvoja kõnelust telefonisse:

«Ega selles artiklis ei ole maisi ja suhkrupeedi halvustamise tendentsi. On lihtsalt ühe majandi objektiivsed kogemused... Adolf Niglast küll ei saa maisi vaenlaste hulka lugeda: tema sovhoos sai eelmisel aastal vabariigi parima maisi eest rändpunalipu ja preemia... Jah, nüüd on tal hübriidkaalikas parem... Avaldamata ei tahaks jätta... Tähendab, sovhoosi maisi ja suhkrupeedi saagiandmeid ei tohi samasse artiklisse sisse jätta, et lugeja ei võrdleks neid hübriidkaalika saagiga... Eks me siis tee juttu ainult hübriidkaalikast.»

Nõnda tehtigi.

Artikkel ilmus 1962. aasta aprillikuus, ja kogu vabariik sai enne kevadkülvi teada Adavere suursaavutusest.

Hübriidkaalikas ja tema suur saak ei pääsenud nii mõnegi teise rekordi ja uuenduse saatusest: ka hübriid tekitas kaksipidi arvamisi.

Kevadtalvel näiteks tulid Adavere sovhoosi kaks külalist. Nad nägid, et Adolf Niglas oli 1962. aasta kevadkülvi plaanis eelmise aastaga võrreldes hübriidkaalika pinda suurendanud viielt hektarilt kolmekümnele ja suhkrupeedi pinda viieteistkümnelt kahekümnele hektarile. Ka mais ja söödakapsas olid selles plaanis aukohal.

«Miks hübriidkaalika pinda suurendatakse rohkem kui suhkrupeedi pinda?» küsis üks.

«Hübriidkaalikas annab head saaki, on valgurikas ja lehmadele ei oska paremat tahtagi,» väitis Adolf Niglas.

«Aga suhkrupeet on üks põhikultuur!»

«Suhkrupeeti teeme ju ka palju maha. See läheb sigadele. Igal söödakultuuril on oma ülesanne,» selgitati vastu.

«Kolmkümmend hektarit hübriidkaalikat on siiski liiga palju. Teda pole kusagil soovitatud.»

«Oleme mõnel majandil lubanud katseks kasvatada seda uut kultuuri suuremal pinnal,» tuli teine Adolf Niglasele appi. Sellega asi jäigi.

Kevadel sõitsid Adavere sovhoosi inimesed järjekordsele külaskäigule sõprade juurde Läti NSV Sigulda katsemajandisse. Kiitsid seal muu hulgas ka hübriidkaalikat. Lätlasi hakkas asi huvitama ja nad palusid kevadkülviks seemet saata.

Aprillikuu lõpul tuli Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteest palve saata Tallinnasse hübriidkaalika näidiseid. Juurikad olid Adavere sovhoosi kuhjades õnneks hästi säilinud, ja üks kastitäis veidi pikergusi värvikaid kaalikaid viidi kohale.

Ka 1962. aasta suvel kasvatati Adaveres hea hübriidkaalika saak.

Eelmise aasta kevadel nimetati Adavere majand näidissovhoosiks ja Adolf Niglas näidissovhoosi direktori asetäitjaks. 1962. aasta sügisel tulid vabariigi põllumehed sellesse näidissovhoosi kokku. Siin oli organiseeritud söödajuurviljade mehhaniseeritud koristamise seminar. Seminar kujunes suures ulatuses hübriidkaalika tutvustamise ja tema mehhaniseeritud koristuse seminariks.

Kõik olid uuest kultuurist vaimustatud. Ja kes kohaletulnuist teda oma majandis kasvatanud olid, need kinnitasid ka omalt poolt Adavere kogemuste õigsust.

Oli 1962. aasta sügis. Koristusaeg, mis kroonis võidupärjaga Adolf Niglast, kelle julgustükk — kasvatada hübriidkaalikat suuremal pindalal kui üheski teises majandis — lõppes täieliku võiduga.

Adavere näidissovhoosi hübriidkaalika suured saagid olid ka hübriidkaalika seemne paljundajate ja aretajate tööle kiituseks. Kuigi aretajad ise kokku ei puutunud, jõudis nende töö Lillevere kolhoosis ühisele põllule, kust tee viis edasi Adaveresse rekordsaagini.

7

Aastast aastasse hakkas Erich Niinepuu töö üha enam minema hübriidkaalika tähe all. Endine väike lisaülesanne võttis üha suuremad mõõtmed ja sai plaanilise töö õigused.

Erich Niinepuu hakkas järjest selgemini mõistma, et hübriidkaalikas on suure tulevikuga põllukultuur. Ikka laiem ring põllumehi hakkas uuest taimest kiitvalt rääkima. Riiklik seemnekasvatusvõrk paljundas juba veidi seemet. Siis anti ta riiklikesse sordivõrdluskatsetesse, et seal seda ametlikult võrreldaks teiste söödajuurvilja sortidega. Seejärel saadeti Kuusikult seemneid karmi kliimaga Komi ANSV-sse, kauge Siberi Irkutskisse, põhja pool asuvasse Arhangelskisse, naabreile Läti NSV-sse.

Oli veel vaja ainult mingit tõuget, ja uue söödakultuuri kuulsus kasvaks nagu laviin. See tõuge tuli paljudele ootamatult Adavere sovhoosist. Agronoom Adolf Niglase meistritöö hübriidkaalikaga sai üldiselt teatavaks. See oli rekord, mis ei saanud enam kellegi silmis varju jääda. See pani kogu vabariigi endast kõnelema. Suur saak kasvatati ikkagi tavalise sovhoosi tootmispõllul!

Paljud põllumehed küsisid imestunult: mis see siis on? Mingi kaalikas teeb põllul revolutsiooni. 1962. aasta kevadel polnud Erich Niinepuul nii palju seemet anda, kui nõuti. Kokku külvati teda Eestis umbes tuhandele hektarile.

1962. aasta 9. oktoobril ilmub ajakirjanduses Eesti NSV Põllumajanduskomitee otsus kaalika ja söödakapsa hübriidi kasvatamise laiendamise kohta vabariigis.

Erich Niinepuu loeb otsust ja mõistab, et hübriidkaalika üritus on sellest päevast peale riiklik ülesanne. Ministeerium peab kindlustama hübriidkaalika pindala suurenemise lähema kolme aastaga kümnekordseks. Ja instituudil on suured kohustused.

See on lõplik tunnustus hübriidkaalikale. Täielik võit.

Erich Niinepuu mõte läheb tagasi selle aasta kevadele.

Kord kevadel kutsuti ta Tallinna Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteesse. Seal juhatati esimese sekretäri Ivan Käbini kabinetti. Kohal olid vabariigi Ministrite Nõukogu esimees, Keskkomitee sekretärid ja teised vabariigi juhtivad töötajad. Jutt oli hübriidkaalikast, noore söödakultuuri kasvatamise riiklikust tähtsusest.

Küsiti aretuskäigu kohta. Tunti huvi saakide ja agrotehnika vastu. Arutati uue põllukultuuri plusse ja miinuseid.

Erich Niinepuu on üks neid väheseid agronoome, kes veidi pikema aja kogemuste põhjal tunneb lähemalt hübriidkaalika majanduslikke omadusi. Ja tema kätes on aretustöö. Milline on tema seisukoht hübriidkaalika tuleviku suhtes?

Tal tuli vastata mitmesugustele küsimustele.

Vaadati Erich Niinepuu kasvatatud seemneproovi ja Adaverest toodud hübriidkaalika juurikaid.

Lõpuks küsis Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee esimene sekretär Ivan Käbin:

«Kas kaalika ja söödakapsa hübriidiga võib laias ulatuses välja minna? Mida teie arvate?»

Mida oli sellele vastata? Tema uskus hübriidkaalika suurde saagivõimesse. Teda ei olnud see kultuur kordagi petnud. Kindlust sisendas veel hiljuti Komi ANSV-st saabunud teade: seal, Sõktõvkari katsejaamas saadi hektari kohta üheksasada tsentnerit juurikaid ja viissada tsentnerit pealseid. Hübriidkaalikas käitus sealseis palju karmimais tingimusis üle ootuste hästi. Tema eluvõime ja saagikus ei ole juhuslik nähtus. Teda võib tõesti kõigile kolhoosidele ja sovhoosidele soovitada. Ja ta vastas:

«Mina usun kindlalt, et hübriidkaalikat võib laialt kasvatada.»

See nõupidamine kujunes hübriidkaalika edasisele saatusele määravaks.

Erich Niinepuule meenub kõik nii selgesti, nagu oleks jutuajamine alles äsja toimunud. Ja täna ei mõtleks keegi

teisiti. Vestlusest möödunud poole aastaga kasvatati paljudel põldudel veel üks hübriidkaalika saak ja see osutus samuti heaks.

Selle aasta kevad tõi ka Erich Niinepuu enese ellu muudatuse. Ühel aprillikuu lõpupäeval tuli Kuusikule Eesti NSV Maaviljeluse Instituudi direktor Ilmar Jürisson. Direktor otsis agronoomi üles, surus tervituseks kätt; tema rõõmsast näost aga võis lugeda, et hea üllatus on varuks. Ja Ilmar Jürisson teataski kohe:

«Nüüd sul juba asi selge, hakka siis täie jõuga pihta. Oled teaduslik töötaja.»

— Ta on teaduslik töötaja! See tähendab, et majandi agronoomi ülesanded langevad ära ja ta võib kogu jõu hübriidkaalikale pühendada. Hakkab uurima agrotehnikat; ja sordiaretuses saab sügavamale tungida.

*

Hübriidkaalika agrotehnika... Polegi veel teaduslikult põhjendatud kasvatamisvõtete kompleksi hübriidkaalika jaoks. Keegi pole veel õieti jõudnud uurida, ta alles nii noor kultuur. Tema kasvatamine on isetegevus. Igaüks teeb nagu oskab. Ja enamasti kõigil õnnestub. Isegi paremini kui näiteks vana tuntud kartuli kasvatamine, milles vabariigi põllumehed peavad end meistreiks, mitte asjaarmastajaiks. Kartuli kohta on koostatud raamatuid ja kirjutatud sadu ja sadu artikleid. Hübriidkaalika kohta käivaid kirjutisi võib aga sõrmedel kokku lugeda.

Kui hübriidkaalika jaoks ka see kõige õigem agrotehnika välja töötada, mis ta küll siis veel teeb.

Nüüd, 1962. aasta kevadest alates on Erich Niinepuu teaduslik töötaja; esimene teadlane üldse, kes peab põhjalikult uurima hübriidkaalika kasvunõudeid ja väetiste tarvet.

Esimesed katsed näitavad, et hübriidkaalika suur hübriidne elujõud on see peamine salategur, miks tema kasvatamine peaaegu iga mehe käes õnnestub. Ja miks ta nii kergekäeliselt rekordeid jagab.

Hübriidkaalika teguvõimsad juured võtavad mullast enesest rohkem toitaineid kui mõni teine põllutaim, eriti palju oskab ta mullast lämmastikku välja kiskuda. Sellepärast juhtubki, et annad hübriidkaalikale ja mõnele teisele söödakultuurile väetist võrdselt, aga hübriid annab hulga suurema saagi. Enamsaak tuleb mulla varude arvel.

Hübriidkaalikas hakkab Erich Niinepuu elus etendama järjest tähtsamat osa. Agrotehnika, sordiaretus, eliitseemne kasvatamine ja... kuulsus.

Jah, sel imepärasel taimel on veel üks võime, mida algaastail üldse polnud märgata: neid, kes tema juures entusiasmiga töötavad ja temale truudust ei murra, ootab kuulsus.

Üsna selgeks saab hübriidkaalika see omadus pöördelisel 1962. aastal.

Erich Niinepuu ei osanud ka päris algul asja nii laia levikut ette näha. Ta hakkas seemet levitama majandi sissetulekuid silmas pidades. Seejärel aga läksid seemnesaadetised vennasvabariikidesse, et sealgi uut kultuuri kontrollitaks.

1962. aasta suvel viib Erich Niinepuu hübriidi istikuid Moskvasse Üleliidulisele Rahvamajanduse Näitusele. Seal kutsutakse teda söötade väljakule. Vesteldakse ja võetakse aadress: külastajad küsivad, siis on anda.

Näitus tegi teadlase Erich Niinepuu nime laialt tuttavaks. Sügisel hakkab tulema kirju, vahel peotäis korraga. Palutakse seemneid, küsitakse nõu agrotehnika osas.

Järgmisel aastal saavad Karl Vahenõmm ja Erich Niinepuu näituse hõbemedali.

Pöördelise 1962. aasta detsembris saab Erich Niinepuu Läti NSV-st teate, et hübriidkaalikas osutus ka seal saagikuselt ületamatuks söödakultuuriks. Nii et Eesti andmed pole juhus.

Juba jõudis nooruke kultuur ka Läti NSV-s sensatsiooni teha. Ja Erich Niinepuu lausa külvatakse üle palvetega Lätist: saata seemneid. Kõigist paikadest, kuhu hübriidkaalikat tutvustamiseks läkitati, on kõige agaramalt uuest kinni võtnud just lätlased. Sealt tuleb nii palju kirju; kõigile ei jõua vastatagi.

Valgevene NSV põllumehed näitavad ka üles järjest suurenevat huvi eesti kaalika vastu. Saatke seemneid — on kirjade ühine soov.

Irkutski teadlased said 1962. aasta suvel Siberis üle 1000 tsentneri hübriidkaalikaid hektarilt. Saatke meile järgmiseks külviks 50—60 kilogrammi seemet — saabub sealt kiri Kuusikule.

Algul tunnevad hübriidkaalika vastu huvi põhjapiirkonnad, siis hakkab üksikuid kirju saabuma ka lõunarajoonidest.

Erich Niinepuul on hübriidkaalika kuulsuse kiire leviku tunnistajana tunne, nagu hakkaks karussell üha kiiremini pöörlema. Hübriidkaalikas vallutab uusi kasvualasid järjest kiireneva tempoga.

*

Ikka sellesama 1962. aasta sügis. Eesti NSV Maaviljeluse Instituudi direktor Ilmar Jürisson teatab Karl Vahenõmmele, et teaduslik nõukogu arutab varsti hübriidkaalika aretamise edasisi perspektiive. Tehku tema ettekanne.

Instituut asub nüüd Tallinna lähedal Saku asulas. Seal on ka köögiviljanduse osakond, mida juhatab põllumajandusteaduste kandidaat Karl Vahenõmm. Aretustöö on põhiliselt Kuusikul Erich Niinepuu käes, kuid Karl Vahenõmm on tema juhendaja.

Teaduslikus nõukogus Karl Vahenõmm räägib sellest, et hübriidkaalika sordiaretus ja seemnekasvatus on tihedalt seotud. Praegu on eliitseemne kasvatamine osa aretaja tööst.

Mõned vabariigi kolhoosid on head teenistust lootes hakanud omal käel hübriidkaalika seemet kasvatama ja müüma. Aga sellise ärilise eesmärgi puhul võib mõni tahtlikult või ka tahtmata looduse seadusi kurjasti tarvitada.

Asi on selles, et väiksema juurika ja pikema kaelaga hübriidkaalikad säilivad paremini ületalve. Sellised metsikud, vähem aretatud vormid annavad enamasti rohkem seemet kui suure juurikaga kultuursed taimed. Ja võibki juhtuda, et rohket seemet ihkava ärimehe käsi ei tõuse sügisel väikseid juurikaid seemneistikute seast välja praakima. Tulemus on teada: selle kolhoosi seemnest kasvatatud hübriidkaalikas ei ole enam kuulsa nime väärriline.

Aga mine hiljem selgeks tegema, et viga pole hübriidkaalikas, vaid seemnekasvataja ärimehelikus suhtumises.

Ja teine oht hübriidkaalika paljundamise teel. Asjatundmatu seemnekasvataja ei tule selle peale, et seemneistikuiks valida pikema kasvuperioodiga taimed. Teiste põllutaimede juures taotletakse ikka tavaliselt lühemat kasvuaega, aga siin on vastupidi.

Hübriidkaalikas on söödakapsalt pärinud suure külmakindluse. Sügisel ta kasvab pärast esimesi öökülmasid edasi. Nõrgad sügiskülmad ei riku lehti.

Eesti suved juhtuvad vahel ka väheste sademetega olema, aga sügiseti on vihma ülearugi. Just seda pikka jahedat ja vihmast sügist kasutab hübriidkaalikas oma massi kasvatamiseks hästi ära. Just sellepärast pole tema ikaldust karta, isegi keskpäraseks ei jää tema saak kuiva suve järel: ikka jõuab sügisvihmadest oma jao võtta.

Selline on üks hübriidkaalika hea omadus, mida tuleb valikuga järjest kindlamini välja kujundada. Seemnepõllule mingu taimed, mis ei karda kevadisi hiliseid öökülmasid ega jahedat sügist, mis ei vaja kasvuks kõrget temperatuuri ja mis ei lõpeta kasvu liiga vara.

Hübriidkaalika hilised vormid on kuivaine- ja proteiinirikkamad. Pika kasvuajaga jõuab taim juurikasse rohkem varuaineid talletada, mis teebki ta kui loomasööda väga väärtuslikuks.

Karl Vahenõmm räägib mõtlikult ja ühetoonilise häälega. See, keda asi ei huvita, võiks oma mõtteis rahulikult teistel teedel uidata. Kuid kõik kuulavad. Teaduslikus nõukogus pole varem hübriidkaalikat arutatud. Ja tuleb välja, et ta on huvitav ja probleemikas taim.

Karl Vahenõmm vaatab ka kaugemale tulevikku. Tema arvates võiks olemasolevast aretusmaterjalist aegapidi välja valida mitu erinevat kindlate omadustega tüüpi. Neid erinevaid tüüpe paljundatakse eraldi, et nad igaüks säilitaks oma ühtluse. Kui aga tootmispõllu jaoks seemet tahetakse, siis pannakse erinevate tüüpide taimed just meelega segamini kasvama: las nad annavad üksteisele õietolmu. Nii kasvavad seemneist elujõulisemad ja laiema pärilikkusega taimed, tüüpidevahelised hübriidid, mis annavad väga suurt saaki.

Nii ei kaota nimetus «hübriidkaalikas» oma sisu ka tulevikus.

Kuid Karl Vahenõmm hoiatab, et tegelikkuses võib aretustöö ka mõne teise suuna võtta. Ta teab möödunud aastaist, et sellelt hübriidilt võib igasuguseid üllatusi oodata.

Igal juhul on tähtis, et aretus ei käiks pealiskaudselt, silma järgi, vaid juurikate keemilisele analüüsile tuginedes.

Instituudi direktor Ilmar Jürisson toetab Karl Vahenõmme mõtet, et seemnekasvatuses vaja kindel kord luua. Kui iga kolhoos hakkab oma marki välja aretama, siis on hübriidkaalikaga varsti selline segadus, et ta võib oma heale kuulsusele häbi teha.

Las Kuusiku katsebaas jääb edaspidi suurimaks seemnetootjaks. Kui sealt igal aastal tuleb oma kakskümmend viis tonni eliitseemet, siis on asi lahendatud.

Kolhoosid ja sovhoosid võivad seda parimat seemet enesele ja müügi jaoks paljundada.

Ja vennasvabariikidesse saadaksime ainult eliitseemet.

*

Ja veel üks huvitav episood selle uue ja kuulsa, kuid mitmesuguseid vaidlusi tekitava taime elukäigust.

1963. aasta algul arutati Tallinnas sordikatsekomisjonis «hübriidkaalika küsimust». Kas anda talle sordi nimetus ja sordi õigused?

Sordivõrdluskatseis ta kasvatas palju suurema saagi kui seni parimaks peetud vana kuulus välismaise päritoluga söödakaalika sort «Bangholm». Nende andmete alusel peeti täiesti õigeks, et hübriidkaalikas võetaks soovitatavate sortide nimekirja.

— Kuid selles nimekirjas on ainult kindlad sordid. Aga kas hübriidkaalikas üldse ongi sort?

Selline küsimus tõesti kergitati. Karl Vahenõmm, kes oli selles komisjonis uut kultuuri kaitsmas, väitis visalt, et valikuga kujundatud hübriidkaalikal on õigus saada sordi nime, ta on seda oma majanduslike näitajatega ära teeninud.

Vastuvaidlejad aga ütlesid:

«Sort on kindel mõiste: majanduslikelt omadustelt ja morfoloogiliselt ühtlaste taimede kogu.»

Morfoloogiliselt, see tähendab väliste tundemärkide poolest ei ole kõik hübriidkaalika taimed tõesti sarnased. Kui formaalselt probleemile läheneda, siis ärgu jah sortide hulka kippugu.

«Tegelik elu ise on sordi iganenud mõistet revideerinud,» vaidles Karl Vahenõmm vastu. «Hübriidkaalika saagikus läks Kuusikul minu käes tagasi, kui tahtsin morfoloogiliselt ühtset vormi välja aretada. Tuli hakata valima just erivormide segu. Selles hübriidkaalika headus seisabki.»

«Olgu pealegi hea, aga milleks sellele erinäoliste taimede segule ikkagi sordi nimetust anda. Las majandid kasvatavad niisamuti,» väitsid vastuseisjad.

«Kasvatada võib, aga sordi nimetusega ootame veel,» leidis see mõte toetust.

Hübriidkaalika taimede istutamine Haapsalu rajooni Jaan Tombi nimelises kolhoosis.

Eesti Põllumajanduse Akadeemia dotsent Hugo Sutter asus kaitsjate poolele:

«Hübriidkaalikas on selline taim, mis on levinud ilma igasuguse propagandata. Ta räägib ise enda eest. Oleme kehvematele asjadele sordi nimetuse andnud ja nüüd äkki kahtleme hübriidkaalika juures. Ja kuigi me täna tunnustamata jätaks, levib ta homme ikka hooga edasi.»

Adolf Niglas ütles ka sõna toetuseks:

«Ta on tootmises läbi löönud... Ega sordi nimi üksi loomadele sööta ei anna. Mitmesuguseid sorte on meil kümneid, aga kõik nad jäid Adaveres nimeta hübriidkaalikast maha. Seni kasvatati tema seemet vähe. Aga nüüd on vaja palju. Peab andma sordi õigused, et tema seemnekasvatus saaks ka seadusliku aluse.»

Kaitsjate selja taga oli ka põllumajanduskomitee otsus hübriidkaalika kasvatamise kohta. Võib-olla see aitaski vaekaussi nende kasuks kalduda. Hübriidkaalikas võitis sordi õigused; uue põllukultuuri esimene sort sai nimeks «Kuusiku».

Söödakaalikas «Kuusiku» — niisuguse nimetuse all pääses hübriidkaalikas üleliidulisse sortide kataloogi ja nii seda eesti kaalikat nüüd tuntaksegi.

Mõned, kes sordivõrdluskatsete tulemusi ei teadnud, olid üllatunud — mispärast «Kuusiku»?

Tööd hübriidkaalikaga seoti algaastail ikka Tähtvere katsebaasiga. Tähtvere tähtsus püsis aastaid esikohal. Alles hiljem hakati hübriidkaalikaga seoses ka Kuusiku katsebaasi mainima.

Asjalugu kujunes nii, et 1960. aastal osutus sordivõrdluskatseis küll veidi paremaks Tähtvere valik. Hiljem aga jäi Tähtvere valiku saak mitme aasta keskmisena maha Kuusiku valiku omast. Küllap arvestati sedagi, et Kuusikul jätkab Erich Niinepuu aretustööd, aga Tähtveres see pärast Lembit Läntsi lahkumist soikus.

Teistes vennasvabariikides tuntakse nüüd hübriidkaalikat sordinimetuse «Kuusiku» all. Sellesama nimega hakatakse muidugi kutsuma ka varemail aastail Tähtvere katsebaasist toodud hübriidkaalika seemne järglasi, kuigi nendel pole olnud Kuusiku katsebaasiga mingit seost. Nii et laiemas ulatuses hõlmab sordi nimetus «Kuusiku» kogu Eestis ühe ja sama hübriidkaalikaga tehtud kollektiivset tööd.

Kui möödunud aastakümne algus hübriidkaalika elus kulges rohkem Tähtvere katsebaasis tehtud töö tähe all ja ta kasvupindala laienes peamiselt sealt tulnud seemnega, siis käesolev aastakümme on alanud kindlalt Kuusiku katsebaasi juhtiva osaga.

8

Millega tegelevad hübriidkaalika entusiastid tänapäeval?

Ants Anupõld, agar tootmisjuht, laskis Tähtvere katsebaasis esimesel aastal võtta hübriidkaalika seemneistikuid ja päästis niiviisi põllumajandusele uue kultuuri. Ja tema kasvatatud suur saak oli esimeseks tõukeks, mis äratas huvi hübriidkaalika aretuse vastu.

Hiljuti pühitses Ants Anupõld üht tähtpäeva: ta on olnud kümme aastat Harju rajooni «Tuleviku» kolhoosi esimees. Ja taibukas esimees.

Kui ta kolhoosi läks, oli see kehvemaid vabariigis, nüüd aga üks parimaid. Ants Anupõld on nüüd Eesti NSV teeneline zootehnik.

Ants Anupõld on vahepeal olnud oma leidlapsest hübriidist eemal. Nüüd aga hakkab ka «Tuleviku» kolhoos tegelema hübriidkaalika seemnekasvatusega.

Lembit Länts, Tähtvere katsebaasi kunagine poisikese-ohtu vanemagronoom; kust teda leida võib? Seda asjalikku töömeest.

Siin juttu olnud entusiastidest on tema noorim, kuid nüüd on ta Haapsalu kolhoosi- ja sovhoositootmise valitsuse juhataja. Üle aasta juba. Hübriidkaalika saatus on temale südamelähedane ka praegu.

1964. a. 17. märtsil anti Lembit Läntsile Eesti NSV teenelise agronoomi aunimetus.

Karl Vahenõmm? — Köögiviljanduse osakonna juhataja Eesti Maaviljeluse Instituudis. Sakus, kus hakatakse looma ajakohast baasi köögiviljanduse uurimiseks. Juhendab ühtlasi hübriidkaalika jätkuvat aretust.

Käesoleva aasta märtsikuus anti Karl Vahenõmmele Eesti NSV teenelise teadlase aunimetus.

Erich Niinepuu on aretustöös sammu edasi astunud. Juba paar aastat tehakse Kuusiku katsebaasis seemneistikuiks valitavate juurikate keemilist analüüsi.

Ja hübriidkaalikas üllatas järjekordselt. Laborant Helgi Kõrgas esitas aretajale sellised üksikute juurikate kuivaine- ja proteiinisisalduse andmed, et esimesel pilgul ei julgenud uskuda. Parima juurika proteiinisisaldus on kaks ja pool korda suurem kui kõige kehvemal juurikal.

Vaat sulle hübriidkaalikas! Valid seemnekasvatuseks esimesed, saad proteiini poole rohkem kui kehvade järglastest saaksid. Ka kuivainesisalduse osas on tohutu erinevus.

Hübriidkaalikas pole veel oma viimast sõna öelnud. Varsti ületab see võimas põllutaim kõik enda senised rekordid ja julged lootused.

Hübriidkaalika elujõuliste ja palju lubava pärilikkusega, see tähendab väga erinevate omadustega taimede seast saab edasise valikuga välja aretada palju proteiini- ja kuivainerikkama sordi kui «Kuusiku».

Uus põllutaim üha areneb.

Adolf Niglas, Adavere näidissovhoosi direktori asetäitja. Tema mõtleb selle peale, et hübriidkaalikas kasvaks suurtel põldudel. Teiste sõnadega: et hübriidkaalikas kuuluks odavate söötade hulka. Selleks on vaja täita kaks eeltingimust: saada suur saak ja teha võimalikult rohkem töödest traktori jõul.

Harvendus ja koristus on kõige töömahukamad. Adaveres koristavad kohapeal konstrueeritud masinad. Ja taimede harvenduseks kevadel otsitakse parimat võimalust. Tehakse nii, et esialgu sõidab traktorikultivaator ristipidi taimeridasid ja endistest ridadest jäävad väikesed taimetutid. Seejärel võetakse pihku kõplad ja tutist jääb kasvama vaid üks taim.

1963. aastal pandi Adaveres hübriidkaalika alla kuuskümmend hektarit põldu. Suurimaks mureks oli lõplik harvendus kõpla abil. Kust võtta nii palju inimesi, et see töö kümne päevaga ära teha? Viivitada ei tohi: saak kannataks.

Hea mõte saadi Lätist Sigulda katsemajandist. Kord sõpradele külla sõites jõudsid Adavere inimesed sinna laupäeva õhtul hilja. Sigulda majandi rahvas aga oli veel hulgana

hübriidkaalika põllul tööl. Seal oli iga inimese aukohuseks hübriidkaalikat kõplaga harvendada.

Adaveres tehti niisamuti. Iga sovhoosi maa peal elav perekond pidi kindlaks määratud osa kõplatööd ära tegema. Alates sovhoosi direktorist ja lõpetades kooliõpetajatega. Kõik olid ametis. Ja kuuekümne hektarine põld harvendati uskumatult lühikese ajaga.

Iga aasta toob uusi mõtteid, uusi kogemusi. Põllumehed harjuvad hübriidkaalikaga ja õpivad teda järjest edukamalt kasvatama. Ja Adolf Niglase osa kogu vabariigi põllumeeste kollektiivseis otsinguis pole väike.

Hübriidkaalikas ise on võitnud üleliidulise kuulsuse. Eesti kaalika seemet küsitakse juba Sahhalinile, Tadžiki NSV-sse ja paljudesse-paljudesse teistesse paikadesse kogu meie suurel maal.

Eesti kaalikas leidis märkimist NLKP Keskkomitee 1964. aasta veebruaripleenumil. Pleenumil vastu võetud otsuses on öeldud:

«Söödabaasi tugevdamisel peab minema maisi, herne, suhkrupeedi, porgandi, lutserni, ristiku, lupiini ja muude väärtuslike kultuuride ning põhjapoolsemates piirkondades kaalika ja söödakapsa hübriidi saagikuse järsu suurendamise, samuti heina- ja karjamaade kõige ratsionaalsema kasutamise teed.»

Märts, 1964

К и й к Хейно Янович

«ЭНТУЗИАСТЫ ВЫРАЩИВАНИЯ ГИБРИДНОЙ БРЮКВЫ»

Оформление С. В я л я л

На эстонском языке

Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja H. A v a r s o o. Kunstiline toimetaja R. T u n g l a.

Tehniline toimetaja L. M a i d l a.

Korrektorid A. K a l b e r g ja H. K u l l.

Ladumisele antud 10. II 1965. Trükkimisele antud 10. IV 1965.
Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 4,5. Tingtrükipoognaid 3,8.
Arvestuspoognaid 3,3. Trükiarv 3000. MB-02867. Tellimise nr. 1509.
Trükikoda «Kommunist». Tallinn, Pikk tänav 2.

Hind 12 kop.

4—4

12 kop.